

નમઃ દક્ષિણે ગજકુસ્માભસ્તિતલરાસ્ય ચ તારકાઃ ॥

મુદ્રક અને પ્રકાશક
જીવજીત ડાહ્યાભાઈ દેસાઈ
નવજીવન મુદ્રણાલય, કાળુપુર, અમદાવાદ

પહેલી આવૃત્તિ, સં ૧૯૪૨ પ્રત ૧,૦૦૦
મુદ્રારેલી વધારેલી બીજી આવૃત્તિ, પ્રત ૨,૨૦૦

નિવેદન

આ ચોપડીની પહેલી આવૃત્તિ જુલાઈ, ૧૯૪૨ માં બહાર પડી તે એક વર્ષમાં તે પૂરી થઈ ગઈ હતી. તે બતાવે છે કે, લોકોમાં ઉર્દૂ લિપિનું જ્ઞાન મેળવવા માટે માગ તો છે જ, તેને પોષવી નેઈએ. પરંતુ ૧૯૪૩-૪ વર્ષો તેને માટે અનુકૂળ નહોતાં.

પણ તે વર્ષોમાં એક અનુકૂળતા જે અણુધારી મળી તે આ ચોપડીને સુધારવા વધારવાને માટે કીમતી થઈ પડી છે. એક તો એ કે, શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓએ તેને વાપરી ને કહ્યું કે, ચોપડી મોટે ભાગે ગુજરાતી બાળનારા વાપરશે, માટે તે ગુજરાતીમાં થાય તો સારું. વાચક જોશે કે, ગઈ આવૃત્તિનું હિંદુસ્તાની માધ્યમ બદલી આ વેળા ગુજરાતી કરવામાં આવ્યું છે. પરંત્રાંતી ઉર્દૂ-વિદ્યાર્થીઓની જરૂર જણાયે તેની હિંદુસ્તાની આવૃત્તિ કાઢવાનું અલગ વિચારવા પર રાખ્યું છે.

બીજી જે અનુકૂળતા મળી તે એ કે, આ વર્ષોમાં આ ચોપડી જેલમાં સારી રીતે કામ લાગી. રાષ્ટ્રના અનેક સૈનિકોએ ઉર્દૂ શીખવા માટે તેનો ઉપયોગ કર્યો. તેમનો સામાન્ય અનુભવ જાણવા મળ્યો છે કે, ચોપડીનો સ્વયંશિક્ષિકા તરીકેનો દાવો સફળ છે કેટલાય જણ ૧૦-૧૫ દિવસમાં પૂરી કરતા ને તે રોજ એક કલાકથી વધુ સમય ભાગ્યે જ આપતા હતા.

મે પણ જેલમાં આનો અભ્યાસ કર્યો. તેના એક વિદ્યાર્થી તરીકેના અનુભવની સાથે શિક્ષક-દષ્ટિ મેળવતાં જે મને લાગ્યું. તે આ ચોપડી સુધારવા વધારવા માટે ઉપયોગમાં લીધું છે. એક લેખકોને તે અંગેની મારી સૂચનાઓ પસંદ પડી છે તેમને અમલમાં

મૂકતાં જે પરિણામ આવ્યું છે તે આ નવી આવૃત્તિ છે. તેને ગુજરાતીમાં મૂકવાનું કામ મેં કર્યું છે.

ગઈ આવૃત્તિનું વસ્તુ વાપરતાં છતાં પ્રકરણો નવેસર પાડ્યાં છે, અભ્યાસપાઠો વધાર્યાં છે; અને કેટલુંક નવેસર ઉમેર્યું પણ છે, જેમ કે, નરખ મરોડનો પરિચય. ઉર્દૂ લિપિ વાટે હિંદુસ્તાનીમાં પ્રવેશ કરવા માટે જાળપોથી રૂપેય આ ચોપડી કામ દઈ શકશે એમ માનું છું. આગળ વધુ અભ્યાસ માટે પાઠોનાં થોડાં પાન ઉમેરવા વિચાર હતો, પણ ચોપડીનું કદ વધી જાય, તેથી એક અલગ જાલ-પાઠાવલી રૂપે નાની ચોપડી છપાવવા વિચાર રાખ્યો છે.

આ ચોપડી ગુજરાતમાં હિંદુસ્તાની પ્રચાર કામને માટે મદદરૂપ થશે એવી આશા છે.

૨૭-૧૦-૪૫

મગનભાઈ દેસાઈ

(પહેલી આવૃત્તિના નિવેદનમાંથી)

ત્રણ વર્ષ પર ‘રાષ્ટ્રભાષાનો ગુજરાતી કોશ’ પ્રસિદ્ધ કર્યા પછી, હિંદુસ્તાની પ્રચારને અગે વિદ્યાપીઠનું આ બીજું પ્રકાશન છે. રાષ્ટ્રભાષાની વ્યાખ્યા વિદ્યાપીઠનાં ધ્યેયોમા આ પ્રમાણે કરી છે

‘હિંદી-હિંદુસ્તાની એ ભાષા કે જે ઉત્તરના સામાન્ય હિંદુ-મુસલમાન બોલે છે અને દેવનાગરી અથવા ફારસી લિપિમાં લખાય છે’

ત્યાર પછી રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ એનું નામ ‘હિંદુસ્તાની’ ઠરાવ્યું છે; અને એના પ્રચાર અર્થે હવે ‘હિંદુસ્તાની પ્રચાર સભા’ના નામથી એક સ્વતંત્ર સંસ્થા ગયે મહિને શ્રી રાજેન્દ્રબાબુના પ્રમુખપણાથી વર્ધામાં બની છે. આ સંસ્થાએ રાષ્ટ્રભાષા અગે અત્યાર સુધીમા દેશભરમાં થયેલા ઊહાપોહ પરથી ‘હિંદુસ્તાની’ની વ્યાખ્યા સ્પષ્ટ કરી, ઉપરની દૂકી વ્યાખ્યાનો વિસ્તાર કરી આપ્યો છે.

‘હિંદુસ્તાની વહ ભાષા હૈ જે ઉત્તર હિંદુસ્તાનકે શહરોં ઔર ગાંવોકે હિંદુ-મુસલમાન આદિ સબ લોગ બોલતે હૈ, સમજતે હૈ, ઔર આપસકે કારબારમે બરતતે હૈ, ઔર જિસે નાગરી ઔર ફારસી દોનોં લિખાવટોમે

લિખા પઠા જતા હૈ, ઔર જિસકે સાહિત્યિક (અદબી) રૂપ આજ હિંદી ઔર ઉર્દૂકે નામસે પહચાને જાતે હૈ ’

એટલે, રાષ્ટ્રભાષા માટે જે લિપિ છે અને જે લિપિમાં તેનું સાહિત્ય મળે છે તેથી રાષ્ટ્રભાષા શીખવા માગનારે એ ખેડ લિપિ શીખવાથી તેની શરૂઆત કરવી જોઈએ ગુજરાતમાં નાગરી લિપિ વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસના ૪થા પમાં વર્ષમાં શીખે છે, પછી ઉર્દૂ લિપિ શીખવવાનું શરૂ કરી શકાય * તેમ જ રાષ્ટ્રપ્રેમી પ્રૌઢો પણ એ લિપિ શીખવા ચાહે આ ખેવડો ખ્યાલ રાખીને આ ‘ઉર્દૂ લિપિ શિક્ષિકા’ તૈયાર કરવામાં આવી છે અને તેના પાઠો એવી રીતે ગોઠવવા પ્રયત્ન કર્યો છે કે, તે સ્વયં શિક્ષિકાની ગરજ સારે એટલે પ્રૌઢો ને મોટા વિદ્યાર્થીઓ આ ચોપડીથી પોતાની મેળે ઉર્દૂ લિપિ શીખી લેશે

ચોપડીની ગોઠવણી એવી છે કે, તેમાં વાચકના નાગરીના જ્ઞાનના પાયા ઉપર ઉર્દૂ લિપિ શીખવતા ક્રમિક બોધપાઠો આપ્યા છે, અને સાથે વચ્ચે વચ્ચે અભ્યાસ સારુ થોડુંક વાચન પણ આપ્યું છે અને એમ એવી ગણતરી રાખી છે કે, આથી વાચકને લિપિજ્ઞાન થઈ રહેશે

પછી રહે તેનો મહાવરો પાડવો ને વધારવો તેને સારુ વાચનના પાઠોની અલગ એક ચોપડી તૈયાર થાય છે, તે છપાઈ રહે ખેએક માસમાં બહાર પડશે

સામાન્યતઃ લલિયા પાસે લખાવી શિક્ષાછાપથી ઉર્દૂ છપાય છે, અને તેના બીબા પશુ હવે થયાં છે આ ચોપડી બીબાથી છાપી છે બનરમાં બીબાના બે પ્રકાર મળે છે ૧ લલિયાના અક્ષરના જ મરોડના ‘નસ્તાલીક’ કહેવાતા બીબાં, જે વાચવા માટે સરળ ને સ્વાભાવિક છે ૨ અરબી લિપિના મરોડના ‘નસ્ખ’ કહેવાતા બીબા, જેનો મરોડ લખવાના ઉપયોગમાં નથી આવતો

આ ચોપડીમાં પહેલા પ્રકારનાં બીબા વાપર્યાં છે

આ ચોપડી તૈયાર કરનાર બે ભાઈઓ વિદ્યાપીઠના સેવકો છે દિલ્હી નજદીક પંજબના વતની હોઈ, ખેડની માતૃભાષા હિંદુસ્તાની છે, અને મૂળ-લિપિ પણ ઉર્દૂ જ છે; બાદ તે નાગરી લિપિ શીખ્યા છે આ ચોપડી તૈયાર કરવામાં તેમને ગુજરાત વિદ્યાપીઠના બે માણ ઉર્દૂ-શિક્ષકોની ઓછીવત્તી

*ગુજરાત વિનય મંદિરમાં બીજા વર્ષમાં ઉર્દૂ લિપિ શીખવાય છે આ ચોપડી તૈયાર કરવાથી તે વર્ષ માટે પાઠ્યપુસ્તક પણ સહેજે મળી જાય છે

મદદ મળી છે, એ માટે બેઠેનો સંસ્થા તરફથી આભાર માનું છું; અને એ મદદને ચોપડી માટે એક નોંધપાત્ર વસ્તુ ગણુ છુ ભાઈ ગુલામ રસૂલ કુરેશી આનું મૂળ લખાણ લગભગ બધુ જોઈ ગયા છે અને તે અગે ઘટતી સૂચનાઓ આપી છે લેખકોને અરબી ફારસી અગે જ્યાં ક્યાંક પૂછવા જેવા મુદ્દા લાગ્યા ત્યા તેમણે મૌલવી નદવી સાહેબને પૂછી શંકાસમાધાન કર્યું છે, અને પુસ્તકની સામાન્ય રૂપરેખા પણ તેમની જોડે ચર્ચા લીધી છે મૌલવી નદવી સાહેબ અને ત્યાર બાદ ભાઈ કુરેશી વિદ્યાપીઠમાં ઉર્દૂના અધ્યાપક તરીકે કામ કરતા હતા એટલે, આજના એ કામના બે સેવકો મળીને વિદ્યાપીઠની આખી ઉર્દૂ શિક્ષણ પરપરા આ ચોપડી તૈયાર કરવામાં છે, એ રૂઠો સુયોગ ગણાય

ચોપડી હિંદુસ્તાનીમાં ને નાગરીમાં તૈયાર કરવામાં એ ઉદ્દેશ પણ છે કે, બીજા પ્રાંતોમાં પણ તે કામ દઈ શકે આશા છે કે રાષ્ટ્રભાષા-પ્રેમીઓને અને શિક્ષકોને આ ચોપડી મદદરૂપ થશે. . .

ગૂ વિ કાર્યાલય

તા ૧-૭-૪૨

મ૦

અનુક્રમશિકા

નિવેદન	૩
પ્રાસ્તાવિક	૧
૧. ઉર્દૂના અરબી કારસી વર્ણો	૩
૨. ઉર્દૂના નાગરી વર્ણો	૫
૩. ઉર્દૂ કક્કો	૭
૪. મૂળાકૃતિ અને નુક્તા	૯
૫. ઉર્દૂ વર્ણોના ધ્વનિ	૧૨
૬. ઉર્દૂ લખાવટ	૧૫
૭. નહિ દ્વેકાતા વર્ણો	૧૭
૮. દ્વેકાતા વર્ણોનાં જોડપો	૨૦
૯. નાગરી સાથે સરખામણી	૩૨
૧૦. હસ્વ સ્વર ઇ	૩૬
૧૧. હસ્વ સ્વર ઉ	૩૯
૧૨. દીર્ઘ સ્વર આ	૪૨
૧૩. દીર્ઘ સ્વર ઈ	૪૫
૧૪. દીર્ઘ સ્વર ઊ	૪૮
૧૫. સંયુક્ત સ્વર એ	૫૧
૧૬. સંયુક્ત સ્વર ઐ	૫૩
૧૭. સંયુક્ત સ્વર ઓ	૫૬
૧૮. સંયુક્ત સ્વર ઔ	૫૯
૧૯. ઉર્દૂ સ્વરો ને, બારાખડી	૬૩
૨૦. ۱, و અને ۛ ۞	૬૬

૨૧. જોડાક્ષર જઝ્મનો ઉપયોગ	.	.	૬૯
૨૨. તસ્દીદનો ઉપયોગ	.	.	૭૨
૨૩. એ પ્રકારના અનુસ્વાર	.	.	૭૬
૨૪. તનવીનનો ઉપયોગ	.	.	૮૦
૨૫. 'હમ્ઝા'નો ઉપયોગ	.	.	૮૩
૨૬. સખ્યા અને વિરામચિહ્નો	.	.	૮૭
૨૭. સમાન ધ્વનિના વર્ણો	.	.	૮૯
૨૮. ઉર્દૂમાં હ ધ્વનિ અને વિસર્ગ	.	.	૯૪
૨૯. ઉર્દૂમાં ખૂટતા વર્ણો	.	.	૯૮
૩૦. કેટલીક વિશેષતાઓ	.	.	૧૦૨
૩૧. નસ્ખ મરોડ	.	.	૧૦૮

પ્રાસ્તાવિક

હિંદના ઇતિહાસના ઇસ્લામી યુગમાં ઉર્દૂ ભાષા અને લિપિનો જન્મ થયો. ઇસ્લામી દેશોની સાથે હિંદનો વેપારી અવર-જવર વગેરેનો સંબંધ તો આ યુગ પહેલાંના કાળથી પણ હશે, એટલે સહજપણે કાંઈક સસર્ગ, હિંદની ભાષાઓને પણ, ત્યારનો મળ્યો હશે. પરંતુ, જ્યારથી હિંદમાં ઇસ્લામી રાજ્ય શરૂ થયું, ત્યારથી આ પ્રકારનો સસર્ગ એક વ્યવસ્થિત સાંસ્કૃતિક બળરૂપે શરૂ થયો ગણાય. કારણ ભાષા રાજભાષા બની, એટલે કરતા કારવતા ને ભણેલા ઘણાખરા લોકો તે ભાષા ને તેની લિપિ પણ શીખતા થયા, જેમ આજે તેવા લોકો અગ્રેજી ભાષા ને તેની રોમન લિપિ શીખે છે.

પરંતુ, આમ-જનતામાં આ કાળમાં જે એક નવીન ને જીવંત સસર્ગ-બળ નીપજ્યુ તે એ કે, આદશાહોની સેનાઓ દેશમાં-જગા જગાએ ફરતી થઈ ને અનેક સ્થળોએ તેમની છાવણીઓ નખાઈ. આ છાવણીઓની આસપાસ બજાર ને ગુજરી ભરાતાં થયાં, ને તે નિમિત્તે જનતાના લોકો આદશાહી કોળેના કારસી, અરબી ને તુર્કી વગેરે નવી ભાષાઓવાળા સિપાઈઓ જોડે પ્રત્યક્ષ સંબંધમાં આવવા લાગ્યા. એમાંથી આમ-જનતાની મૂળ ચાલુ ભાષામાં ફારસી અરબી વગેરે શબ્દો દાખલ થતા ગયા, જેમ આજે હિંદની ભાષાઓમાં અગ્રેજી શબ્દો થાય છે. આ સંબંધ વધુ ધનિષ્ઠ ઉત્તર હિંદમાં હતો. તેથી, છાવણીઓની આસપાસના પ્રદેશોમાં ખાસ કરીને દિલ્હી

મેરઠ આવા પ્રત્યક્ષ જીવનની જરૂરમાંથી જે બોલી ચાલુ થઈ તેને ઉર્દૂ કહેવામાં આવી. ‘ઉર્દૂ’ શબ્દનો અર્થ લશ્કર કે છાવણીનું બનર એવો થાય છે; લક્ષણથી, તેવાં બનરમાં ચાલતી બોલીને પણ તે જ નામ મળ્યું.

આ રીતે ઉત્પન્ન થયેલી બોલીને દિલ્હી આસપાસ રાજ-પ્રતિષ્ઠા મળી, ને ધીમે ધીમે તેણે સ્થાયી રૂપ પકડ્યું, તળપદી ભાષા અરબી ફારસીના નવા શબ્દોથી પુષ્ટ બની, અને એમ, લોકવ્યવહારમાં સામાન્યપણે સમજાતી ને વપરાતી એવી એક જીવંત લોકભાષા ઉત્તર હિંદમાં ચાલવા લાગી.

આ ભાષા લખાવા પણ લાગી. આપણે ઉપર જોયું કે, ત્યારે ફારસી લિપિ પ્રતિષ્ઠિત રાજલિપિ હોઈ આગળપડતી હતી. એટલે, આ ભાષા આ નવી લિપિમાં લખાવી શક થઈ, (તે નાગરીમાં પણ લખાતી હતી.) આમ, મૂળ એક જ ભાષા બે લિપિમાં લખાવી શક થઈ. અને તેથી જ તેને બે નોખી શૈલીનાં રૂપો ધારણ કરવાનો લાગ મળી શક્યો, એમ કહી શકાય.

આ નવી ફારસી લિપિ ફારસી-અરબી શબ્દો માટે તો સવડભરી હતી; પણ મૂળના હિંદી શબ્દો માટે પૂરતી નહોતી. એટલે, તેના નવા વર્ણોની સજ્ઞાઓ, આ લિપિનો સ્વભાવ પારખીને, તેમાં ભૂળે એવી ઢબે, યોજવામાં આવી. આવી રીતે અરબી ફારસી ઉપરાંત નવા હિંદી વર્ણો ઉમેરવામાં આવતાં જે નવી લિપિ તૈયાર થઈ, તેને ઉર્દૂ લિપિ કહેવાય છે. કેટલાક તેને ફારસી લિપિ પણ કહે છે, પરંતુ તેને ચોક્કસ નામ આપવું હોય તો ઉર્દૂ લિપિ કહેવું જ યોગ્ય થશે.

આ લિપિની વર્ણમાળા હવે સમજવા તરફ જઈએ.

ઉર્દૂના અરબી ફારસી વર્ણો

મુસલમાની રાજ્યકાળમાં ઉત્તર હિંદની ચાલુ બોલીની ભાષા-
ભૂમિકામાં ફારસી અરબી વગેરે શબ્દોના વપરાશના જીવંત ઉમેરાથી
જે નવી બોલી જન્મી, તે ઉર્દૂ કહેવાઈ. અને એ જ એવડી અસર
તળે રહી, એ બોલી લખાવા લાગતાં તેની નવી લિપિ પણ જન્મી,
જેને ઉર્દૂ લિપિ કહે છે. એ ઉપર આપણે જોયું.

તેથી તેની વર્ણમાળામાં અરબી વર્ણો છે, ફારસી છે, અને
હિંદી ખડી બોલીના નાગરી વર્ણો પણ છે.

પહેલાં અરબી વર્ણો કયા છે તે જોઈએ. તે કુલ ૨૮ છે,
એ ત્રીજે પ્રમાણે છે :

(૧. આમ વાંચો)

ا	آ	ب	ث	ج	ح	خ	و	ز
અલ્ફ	વે	તે	મે	ગીમ	હે	ચે	દાલ	રે

ز	س	ش	ص	ض	ط	ظ	ع	غ
જે	સીન	શીન	સ્વાદ	જ્વાદ	તોય	જોય	એન	ગૈન

ف	ق	ك	ل	م	ن	و	ه	ي
ફે	ક્રાફ	કાફ	લામ	મીમ	નૂન	વાવ	હે	યે

ગુજરાતીમાં ઊતરેલા સંસ્કૃત તત્સમ પેડે, જે શબ્દો હિંદુસ્તાનીમાં મૂળ અરબી તત્સમ રૂપે ચાલતા હોય, તે તેમની મૂળ અરબી જોડણી પ્રમાણે જ લખાય છે.*

આ વર્ણોમાં નીચેના ૯ વર્ણો ખાસ અરબી વર્ણો જ છે, એટલે તે, અરબી શબ્દોમાં જ આવે છે.

ف ح ص ض ط ظ ع ق

ઉર્દૂના ફારસી વર્ણો

ઉપરના ૨૮ અરબી વર્ણો ઉપરાંત ઉર્દૂ લિપિમાં ચાર ફારસી વર્ણો છે. તે ચાર વર્ણો આ છે

گ

ગાફ

چ

ચે

ج

જે

پ

પે

(નોંધ અરબીમાં ૯ (ગેન) છે, પણ તે ને ફારસી ૬ વચ્ચે ધ્વનિનો ફેર છે. ૯ ગણામાંથી બોલાય છે.

પે ચે જે તો નવા જ ધ્વનિ છે, જે અરબીમાં નથી.)

* જેમ કે

م

આમ

(م آ આમ=કેરી)

و

આદ

(و ا 'આદ'=હવા)

م

ગમ

(م گ گમ=પહોચ)

ઉર્દૂના નાગરી વર્ણો

ઉપરના ૩૨ ઉપરાંત ૧૪ ખીબ વર્ણો-ઉર્દૂ લિપિમા હિંદી કે નાગરીના લીધેલા છે. તેમાં ત્રણ ૬ સજાથી બનાવેલા આ પ્રમાણે છે.

• ٲ	ٲ	ٲ
હે	હાલ	હે

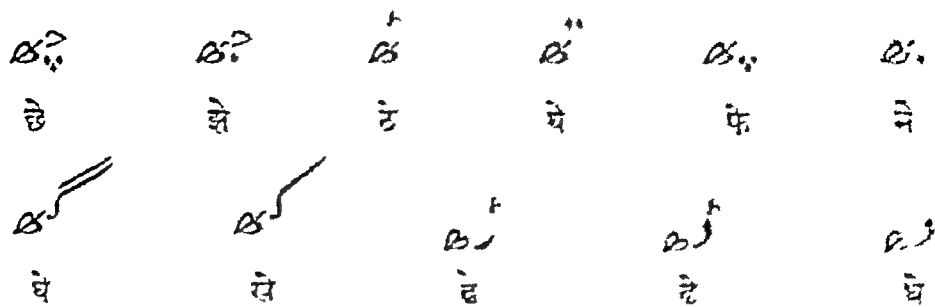
આ ત્રણે વર્ણો, મૂળ સજા ٲ ٲ ٲ અરબીની લઈને, તેમની ઉપર ٲ (નાય) ને ચિહ્ન તરીકે મૂકવા દ્વારા સાધવામાં આવ્યા છે. આ ત્રણે વર્ણો ટ-વર્ગીય ઉચ્ચારના છે. ઉપર જુઓ તો દેખાશે કે, અરબી ફારસીમાં ટ-વર્ગીય ધ્વનિ જ નથી. તેની જગરે હિંદી ખડી ખોલીને લખતાં જણાઈ એટલે ઉપરની ૬ (નાય)ની યુક્તિ શોધાને તે વર્ણો રચાયા.

એમ ખીબ ખૂટતા વર્ણો તરીકે જે નવા ૧૧ યોજાયા તે આ

* તેવી જ રીતે, આ નવી નીચેલી ખોલી નાગરીમા લખાવા લાગતા મૂળ ફારસી અરબી ધ્વનિઓ તેને માટે નવા હતા જેમ કે, છે, જાલ, સેન. ફાફ, ફ, ઓન. આને માટે નાગરીમા નીચે બિંદુવાળા વર્ણો યોજવામા આવ્યા.

છ, જ, ય, ફ, વગેરે

આ પ્રમાણે બેક લિપિમાં નવી ખોલીની અસર સ્પષ્ટ જણાય છે

આ વર્ણો યોજવાની યુક્તિ અંગ્રેજીને મળતી છે. અંગ્રેજીમાં ભ થ. ખ, ઘ, ઙ, ઇત્યાદિ માટે ખાસ વર્ણ નથી; તેમને યોજવા h સહાયમાં વપરાય છે. જેમકે bh, th, kh, gh, dh ઇત્યાદિ. તેમ જ ઉર્દૂમાં એ, પે, તે, ટે, જમ, ઝે, દાલ, ડાલ, ડે, ડાક. ગાક એ મૂળ વર્ણો સાથે ઠ (હે) લખીને નવો વર્ણ ઉપજાવ્યો છે. આ રૂપોમાં ઠ વપરાય ત્યારે તેની આકૃતિ ઠ આવી, એ-આખી થાય છે. તે પરથી તેને 'દોચશ્મી હે' કહે છે.

કેટલાક આ ૧૧ વર્ણોને જોડાક્ષર માને છે. પણ તે અરોગ્યર નથી. ઉર્દૂ ભાષાના જ તે ધ્વનિ છે, તેથી તેમના વર્ણને માટે સ્વતંત્ર સંજ્ઞાની હયાતી માનવી એ જ અરોગ્યર. ને હવે મોટે ભાગે એમ જ મનાય છે.

હિંદીમાં હસ્તુતિના ચાર વર્ણ છે રૂહ, રહ, મહ, નહ. તે નાગરીમાં હ સાથે જોડાક્ષર દ્વારા લખાય છે. ઉર્દૂમાં કેટલાક એમને પણ સ્વતંત્ર વર્ણ મનાવે છે, ને દોચશ્મી હે સાથે લખે છે. પણ તે જોડાક્ષરની રીતે જ નાગરીમાંય છે, તે પ્રમાણે ઉર્દૂમાં પણ ગણવા એ ઠીક છે.*

આમ ઉર્દૂવર્ણમાળા કુલ ૪૬ વર્ણોની ગની. એ વર્ણો ઉર્દૂ કક્ષામાં જે ક્રમમાં ગોઠાય છે તે ક્રમ હવે જોઈએ.*

* કેટલાક મૂળ અરબીની 'હમ્ઝા' નામની નિગાનીને પણ વર્ણમાં ગણે છે તે કોઈ ધ્વનિદર્શક નથી, તેથી તેને વર્ણ ન ગણતા ખીલ ઉર્દૂ ચિહ્નો (અખર, ઝર, પેશ ઇત્યાદિ) પેઠે એક ચિહ્ન જ ગણવું જોઈએ તેનો ઉપયોગ આગળ ઉપર જોઈશું.

ઉર્દૂ કકકો

૪૬ અક્ષરનો બનતો ઉર્દૂ કકકો નીચે આપ્યો છે, ગુજરાતી નાગરી પેઠે ડાબેથી જમણે નહિ પણ, જમણેથી ડાબે (૧ આમ) તે વાંચો. અક્ષરનું નામ નીચે નાગરીમાં લખ્યું છે.

سے	ٹے	تے	پے	وے	الف
સે	ટે	તે	પે	વે	અલિફ

ز	ڈ	د	خ	ح	ج	ج
ઝાલ	ડાલ	દાલ	ઝે	હે	ઞે	જીમ

ش	س	ث	ز	ڑ	ر
શીન	સીન	ઝે	ઞે	હે	રે

غ	ع	ظ	ط	ف	ص
ગૈન	એન	ઝોય	તોય	ફવાદ	સ્વોદ

ن	م	ل	گ	ک	ق	ف
નૂન	મીમ	લામ	ગાફ	કાફ	કાફ	ફે

મૂળાકૃતિ અને નુકતા

ઉર્દૂ કકકો નાગરી કે ગુજરાતી કક્કાથી જુદી જ ઢંગે રચાયેલો ને નવા મરોડવાળો છે, એ તો તરત જણાય છે. તેમાં તરત નજરે ચડે એવી એક વાત એ છે કે, તેના અનેક અક્ષરોની મૂળ રેખાકૃતિ એકસરખી હોય છે અને તેમના ભેદ બતાવવા તે મૂળાકૃતિ ઉપર કે નીચે ચિહ્નો મુકાય છે આ ચિહ્નો યા તો એક બે કે ત્રણ બિંદુઓ હોય છે કે તોય ૫ હોય છે. આવા બિંદુને નુકતો કહે છે.*

દાખલા તરીકે નીચે જુઓ.

મૂળ રેખાકૃતિ

સાધવાતા વર્ણો

ا	ب	پ	ت	ث
ج	چ	ح	خ	
و	و	و	و	
ز	ز	ز	ز	ژ
س	س	ش		

* આમાં એક અપવાદ છે તે . ڪ . ڪ કાક ગાક તેમાં એક લીટી વધે છે, વર્ણભેદ સાધવાની આ યુક્તિ બીજે ક્યાય નથી વપરાતી

મૂળ રેખાકૃતિ

સઘાતા વર્ણો

ص

ص

ض

ط

ط

ظ

ع

ع

ع'

ک

ک

گ

આમ મૂળ ૯ રેખાકૃતિઓ લઈ ચિહ્નો વડે ૨૬ જુદા જુદા વર્ણો યોજાય છે.

ઉપરાંત દોચક્ષી હે ક વડે નાગરી ૧૧ યોજના ને અગાઉ આપણે જોઈ ગયા.

પછી બાકી રહેલી મૂળાકૃતિ નીચેની ૯ છે

ا ہ و ن م ل ق ف ی

એટલે, ખરું જોતાં ૧૯ જ મૂળાકૃતિઓ મારફતે ઉર્દૂ કક્ષો રચાયો છે. તેમને આધારે નુક્તા, તોય, ط દોચક્ષી હે ક તથા ۛ ની આડી લીટીથી આખા કક્ષાના બધા વર્ણો રચાય છે.

આ હબે કક્ષો જોવાથી વર્ણોની સંખ્યાઓ યાદ રાખવામાં મદદ થશે.

નુક્તા મુકવાની રીત પણ ધ્યાનમાં લો. બે નુક્તા આડી લીટીમાં આમ (. .) જ મુકાય, બીજી રીતે નહિ. ત્રણ નુક્તા હગલી-આકારે બીધા ને છતાં બેઉ રીતે (. ') (' .) વપરાય છે. બીજી રીતે નહિ.

ઉર્દૂ કક્ષાની રચના આ હબની હોવાથી મૂળાકૃતિ સાથે નુક્તાનું મહત્ત્વ ખૂબ જ છે. બદલે, આપણે આગળ જોઈશું કે, મૂળાકૃતિ

લાંબી ટૂંકી કે જરા સરખી હોય તો ચાલે; પણ તેના નુક્તા ધૃ
અવશ્ય એની જોડે હોવાં જ જોઈએ.

સ્વાધ્યાય

નુક્તાવાળા વર્ણો અલગ કરીને તપાસો

૧. ઉપર એક નુક્તાવાળા વર્ણો .

કે	ઁ	ઃ	ઁ	ઃ	ઁ	ઃ
કે	ગૈન	જોય	જો	જાલ	ચે	નૂન

૨. નીચે એક નુક્તાવાળા વર્ણ

ઙ	ઞ	ટ	ઠ
જે	જીમ	મે	વે

૩ બે નુક્તાવાળા વર્ણો (તે ઉપર જ હોય છે)

ક્	ઘ	ત્
કાક	ધે	તે

૪. ઉપર ત્રણ નુક્તાવાળા વર્ણો --

શ	ષ	સ
શીન	જે	સે

૫ નીચે ત્રણ નુક્તાવાળા વર્ણો

ઙ	ઞ	ટ	ઠ
જે	જે	કે	વે

* (નીચે બે નુક્તા ~ ડ ગોળ અને લાંબી 'યે'ના જોડપત્ની આવે
જે કોઈ મૂળાદૃતિમા આવતા નથી)

ઉર્દૂ વર્ણોના ધ્વનિ

ઉર્દૂ કક્ષો કેટલીક વાતે અંગ્રેજીને મળતો આવે છે, તેમાં એક વાત એ છે કે, તેના અક્ષરોનાં નામ એમનાથી સૂચવાતા ધ્વનિથી જુદાં છે. નાગરીમાં ક, ख, ग, घ, અક્ષરો એ જ તેનાં ધ્વનિ ને નામ છે. પણ અંગ્રેજીમાં એ, ખી, સી, ડી, એલ, એમ, એવાં વર્ણોનાં નામ છે, ને તે વડે ધ્વનિ સૂચવાય છે અ, બ, ક, ડ વગેરે.

આવું જ ઉર્દૂમાં છે. જેમ કે, પહેલો અક્ષર. તેનું નામ ‘અલિફ’ છે, તે ‘અ’ ધ્વનિ સૂચવે છે. તેમ જ બીજા અક્ષરોનું છે. તેમનાં નામ ક્રમવાર આગળ શીખ્યા. તેમના ધ્વનિ હવે જોઈએ.

ઉર્દૂ લિપિમાં, વર્ણુ જ્યારે પોતાનો ધ્વનિ બતાવવા વપરાય, ત્યારે તેને માથે (’) આવી નિશાની મૂકવી જોઈએ. એવો નિયમ છે. આ નિશાનીને ‘ઝબર’ કહે છે. તે વર્ણુને માથે જ મૂકવી જોઈએ.

હવે આખો કક્ષો તેનાથી પ્રગટ થતા ધ્વનિ પ્રમાણે જોઈએ. વર્ણુ પર ઝબર આવતાં જે ધ્વનિ તે બતાવે છે તે નીચે નાગરીમાં લખ્યો છે.

چ	ج	ش	ط	ت	پ	ف	ا
ચ	જ	સ	ટ	ત	પ	વ	અ

ز	د	ر	ز	ذ	د	خ	ح
ઝ	ઢ	ર	ઝ	ઢ	દ	ઝ	હ

ع ک ت ج س ش س ز
અ ક ત જ સ શ સ જ

ن م ل گ ک ق ف گ
ન મ લ ગ ક ક ફ ગ

ح ط ی ه و
ઝ ઠ ય ફ મ ય હ વ

خ د د ه ه ح
ઘ ઘ ઢ ઢ ઘ છ

એટલે, જો નાગરીની સખામણીમાં જોઈએ તો, આ ડખર ‘હરકત’ ક, ખ, ઇં નાગરી વ્યજનો ઉચ્ચારતી વેળા તેમને ‘અ’ સ્વર જોડીને ક, ખ, ગ, ઇં યોડીએ છીએ, એને મળતી નિશાની થઈ કહેવાય

પરંતુ, સામાન્યપણે આ નિશાની લખાણ નથા છપાણમાં લગભગ નથી વપરાતી; તે વિના વાચક સમજી લઈને શુદ્ધ વાંચણે એવું માનીને ચાલવામા આવે છે.

સ્વાધ્યાય

નીચેનું વાંચો —

(૨ આમથી)

س ک ر س ل ر س ل
સ ક ર સ લ ર સ લ

स च
स च

क व
क व

ग ड
ग ड

र घ
र घ

र क
र क

त छ
त छ

व र अ
व र अ

म स ख
म स ख

ल स अ
ल स अ

क र न
क र न

ल ग व
ल ग व

ज र ग
ज र ग

र ग स
र ग स

र ग अ
र ग अ

क ड स
क ड स

न म च
न म च

म ल क
म ल क

स र च
स र च

ह क
ह क

च स
च स

च स
च स

ल च र प
ल च र प

र घ
र घ

ن م ک ر م ک ر

ર ક મ ક ક મ ન

غ ل ط س ر ق م ر ت پ ر ط

દ પ ત મ ક્ર વ સ ત લ ગ

૬

ઉર્દૂ લખાવટ

ગયા પાઠના સ્વાધ્યાયમાં નમે છૂટા અક્ષરો વાચ્યા તેમા 'અવ, અસર, ગઢ, કવ, છત, કર' વગેરે શબ્દો અને 'સચ સચ કહ, ઘર પર ચલ, નમક કમ કર, ગલત સવક મત પદ' જેવાં વાક્યો અનતાં હતાં. પણ ઉર્દૂમા એ શબ્દો કે વાક્યો એ રીતે નથી લખાતા. તે શબ્દો ને વાક્યો ઉર્દૂમાં તો આમ લખાય છે-

غرض

ગરજ

چمن

ચમન

اثر

અસર

کب

કવ

کہ

કહ

سچ

સચ

سچ

સચ

چل

ચલ

پر

પર

گھر

ઘર

پر

પર

مات

મત

سبک

સવક

غلط

ગલત

બુઓ કે, અક્ષરો એકમાં એક મળીને એક ચાલુ રેખાથી લખાય છે. ઉર્દૂ લખાવટની આ ખાસ વસ્તુ છે. જેમ અગ્રેજી ત્રીજી ચોથી એખીસીડીના અક્ષરો એક પછી એક જોડાઈ ને, હાથ ઉપાડ્યા વિના, ચાલુ રેખાથી લખાય છે, તેમ ઉર્દૂમાં પણ તેના વર્ણો ચાલુ હાથે લખાય છે. અને, આમ ચાલુ લખવાની જરૂર મુજબ વર્ણોની આકૃતિ કે તેનું મૂળ રૂપ ઉર્દૂમાં ટૂંકું અને છે, કક્ષામાં બતાવ્યું તેવું આખું નથી રહેતું નુકતા વગેરે તો બરોબર રહે છે; ને તે ઉપરથી જ ટૂંકા વર્ણો ઝટ પારખી શકાય છે.

ઉર્દૂ લખાવટ આવી હોવાથી, ઉર્દૂ કક્ષો, અગ્રેજી એખીસીડી પેઠે ચાર પ્રકારનો છે એમ કહીએ તો ખોટું નહિ. એટલે કે, દરેક વર્ણનું (૧) અગાઉ પાડમાં શીખ્યા ને મૂળ રૂપ, (૨) તેનું શરૂનું ટૂંકું જોડ-રૂપ, (૩) તેનું મધ્યનું જોડ-રૂપ, અને (૪) તેનું અંતિમ જોડ-રૂપ. ઉર્દૂ લેખન આવું હોવાથી, શીઘ્ર લઘુલિપિ જેવું કામ તેની પાસેથી કેટલાક લે છે.

આ જોડરૂપો જોઈએ તે પહેલાં એક વાત સમજી લઈએ તે એ કે, આ જોડરૂપો તે જોડાક્ષર નથી. દા. ત., માનો કે ‘બસ’ લખવું છે તો س + ن (બે + સીન) લખતાં ‘વે’નું જોડરૂપ ; લખી તેની જોડે ‘સીન’ નું અંતિમ જોડ-રૂપ (જે લગભગ આખો મૂળ વર્ણ જ હમોશ હોય છે) લખાય, એટલે ‘બસ’ بس થયું. આ લખાણ ‘બસ’ જોડાક્ષર નથી. એવો જોડાક્ષર કરવાની રીત વિષે સ્વતંત્ર સમજીશું. લખાવટમાં વપરાતાં ઉર્દૂ વર્ણોનાં જોડરૂપોને નાગરી જોડાક્ષરમાં પાઈ વગરનાં રૂપો (જેમ કે, ત, પ, ઘ, ન નાં પાઈ વગરનાં રૂપો त, प, घ, न) જેવાં ન સમજવા.

છેવટે, ઉપર કહ્યું તે મુજબ, ઉર્દૂના બધા વર્ણો ટૂંકાતા નથી. કેટલાક ટૂંકાતા નથી પણ આખે રૂપે તે લખાય છે. વળી તે ચાલુ લખાવટમાં પૂર્વના અક્ષર સાથે જોડાય છે ને પછીનાથી છૂટા રહે છે. તે હવે શીખીએ.

નહિ દૂંકાતા વર્ણો

નીચે આપેલા વર્ણો લખાણમાં ગમે ત્યાં આવે છતાં તેમનું દૂંકું જોડ-રૂપ થતું નથી; તે આખે રૂપે જ લખાય છે.*

૭ ૫ ૫ ૪ ૪ ૪ ૪ ૬ ૬ ૬ ૧

દોચશ્મી હે હવાળા નીચેના ૧૧ વર્ણો પણ પૂરે રૂપે લખાયે છે; તેમનું દૂંકું જોડ-રૂપ નથી થતું

૪. ૪. ૪. ૪. ૪. ૪.
૪ ૪ ૪ ૪ ૪ ૪

લખાવટમાં તેમનું જોડાણ

અને શબ્દમાં તેમની આસપાસ કે જોડે આવતા વર્ણ સાથે ચાલુ જોડાઈને લખવા બાબતમાં, આ વર્ણોનું એવું છે કે (દોચશ્મી હેવાળા ૧૧ અને ૫ ૫ આ બે સિવાયના) બધા તેમની પૂર્વે આવેલા વર્ણ જોડે જોડાઈને ચાલુ હાથે લખાય છે, પણ તેમની પછી આવતા

* ૭ ૪ (દાલ, રે)ની આકૃતિમાં, તે વર્ણો આગલા વર્ણ જોડે જોડાતા આકારમાં જરાક ફરક થાય છે, પણ તે નહિવત્ ગણાય જેમ કે :

૪ (૪)

મદ

૪ (૪)

મદ

વર્ણુ જોડે તે ચાલુ જોડાઈને નથી લખાતા, પરંતુ હાથ ઉપાડીને તેમની પછીનો વર્ણુ છૂટો લખાય છે.

જેમ કે -

અખ

અખ

રટ

રટ

દલ

દલ

પણ આગલા વર્ણુ જોડે જોડાઈને લખાય છે. જેમ કે જ+મ મ નું ટૂંકું જોડ-૩૫ ન છે. એટલે જ આમ લખાશે. તેમ જ

લવ = લ + વ

લવ વાવ લામ

બદ = બ + દ

બદ દાલ બે

દોચશ્મી હે વાળા ક ૧૧ અને ટ ટ એ ૧૩ વર્ણો આમાં અપવાદ છે. કેમ કે તે આગલા ને પાછલા બેઉ વર્ણો જોડે અનુસંધાનમાં ચાલુ લખાય છે; જોકે તેમનું ટૂંકું ૩૫ તો બધાની જેમ નથી થતું, જેમ કે -

પાછલા જોડેનું

પાછલા જોડેનું

પાછલા જોડેનું

આગલા જોડેનું જોડ-૩૫

આગલા જોડેનું જોડ-૩૫

આગલા જોડેનું જોડ-૩૫

ઉદાહરણ

થલ

થલ

મધ

મધ

તરહ

તરહ

કલ

કલ

કેટલાક શબ્દો હવે નીચે ઉર્દૂમાં અરોબર કેમ લખાય છે તેના નમૂના છે, તે વાંચો એટલે આ સ્પષ્ટ થશે.

ا. ر. دل ۛ ۛ ۛ ۛ ۛ ۛ
રવ વર વગ ઢર દલ અવ

ا. ۛ ۛ ۛ ۛ ۛ ۛ
રગ રસ રજ દમ દસ અફ

ا. ر. وزن ورق طرف ا. ر. رتھ
રથ અરથ તરફ વરક વજન અદવ

ۛ ۛ ۛ ۛ ۛ ۛ
ફરક મરદ દલ મરમ વદન મરત

ۛ ۛ ۛ
દમ મર ફરક મરત કા ઢર રજ

ا. ر. ۛ ۛ ۛ
અદવ વર દસ વરક રસ

ટૂંકાતા વર્ણોનાં જોડરૂપો

હવે ટૂંકાતા વર્ણોનાં રૂપો જોઈએ. તેમાં જણાશે કે, જે વર્ણોની મૂળ રેખાકૃતિ સરખી છે, તેમનાં મૂળ જોડરૂપો પણ સરખાં જ હોય છે; માત્ર નુકતા કે ૫ ચિહ્નથી જ તેમનો ભેદ સ્પષ્ટ થાય છે.

મૂળાકૃતિવાર તેમનાં ત્રણે સ્થાનનાં જોડરૂપો જોવાથી આ બરોબર ધ્યાનમાં આવશે.

[૧]

મૂળાકૃતિ નાં જોડરૂપો

મૂળાક્ષર	જોડરૂપ - શરૂતુ	વચ્ચલુ	અંતનું
ક	ક	ક	ક
ખ	ખ	ખ	ખ
ગ	ગ	ગ	ગ
ઙ	ઙ	ઙ	ઙ
ચ	ચ	ચ	ચ
ખ	ખ	ખ	ખ
ગ	ગ	ગ	ગ
ઙ	ઙ	ઙ	ઙ

(નોંધ. શરૂ તથા વચ્ચમાં એક કરતાં વધુ રૂપો વપરાય છે. પણ નુકતા કે ૫ થી તે ઓળખી લેવું જોઈએ.)

અભ્યાસ

નીચેનું ઉવે વાંચો

[૧ આમથી વાંચો]

તક તવ પવ પલ પસ વવ વલ વસ

પર તર તલ ટવ ટમટમ ટરટર તજ

પતન રતન અસર વટન ટન પત

અટલ તપશ (તાપ) દરસ કાવર વરસ ટપક

[૨]

મૂળાકૃતિ નાં જોડણી

મૂળાક્ષર જોડણી - શરૂનું વચ્ચનું અંતનું

જ ડ જ ક જ

જ ડ જ ક જ

۲	۷	۳	۸	۴
۱	۶	۵	۹	۰

अन्यास

નીચેના શબ્દો હવે વાંચો.

[૧ આમથી વાંચો]

कफ हक खत हज जप जव

جگہ ، جبل کھل خمر جڑ خس
 जग जल खल खर जर खस

हल पट लट चट छल जट झट

कच (कायुं)

چپٹ جھپٹ جھن جھپٹ چپٹ
 चपल जपत जतन बहसे बचत

خبر اچل بچن راج خبر (در)

[૩]

મૂળાકૃતિ સ નાં જોડરૂપો

મૂળાક્ષર - જોડરૂપ - શરતું વચલું અતનું

س

س

س

س

ش

ش

ش

ش

[નોંધ س س આમ પણ س ش લખાય છે અને જોડરૂપ ش ش આમ થાય છે. જેમ કે شرم (શરમ) شرم]

અભ્યાસ

નીચેના શબ્દો હવે વાંચો

[૧ આમથી]

س سر جس شکر شمس سر

વસર સર શર શક જસ સર સવ

سر سر رس سر سر سر

વસર સરલ રસદ સરસ સતર હસદ (ધર્મી)

ش شرح کهن بشر شجر شو

શવ શરહ શરહ શરહ શરહ શરહ (ક)

[૪]

મૂળાકૃતિ ૪ નાં જોડરૂપો.

મૂળાક્ષર

જોડરૂપ - શરૂનું

વચ્ચલું

અંતનું

ص

ع

ه

ع

ض

ض

ض

ض

અભ્યાસ

નીચેના શબ્દો હવે વાંચો .

[૨ આમથી]

اصل

بصر

اصم

صدر

صدر

અસલ

વસર (દ્રષ્ટિ)

અસમ (ખાડેરું)

સદર -

સદ

خصم

عصر

حضر

ضرر

ઋસમ

સરસર

હજર (ધર)

જરર (હાનિ)

[૫]

મૂળાકૃતિ ૫ નાં જોડરૂપો.

મૂળાક્ષર

જોડરૂપ - શરૂનું

વચ્ચલું

અંતનું

ع

ع

ع

ع

غ

غ

غ

غ

અભ્યાસ

તીચેના શબ્દો હવે વાંચો

عمر

અરવ

غني

ગમ

غيم

ગમ

غش

ગશ (મૂછા)

غرض

ગરજ

عدن

અદન

عدم

અદમ (અભાવ)

عدل

અદલ

وضع

વજાઅ (રૂપ)

إحد

વાદ

بغل

બગલ

غزل

ગજાલ

تعهد

તકાવ (દુખ)

رفع

રફા (દૂર)

غضب

ગજબ

غدر

ગદર (અળવો)

[૬]

મૂળાકૃતિ નાં નોંડકો

મૂળાક્ષર

નોંડક - શરુ

વચ્ચ

અંત

ا

و

و

و

ق

و

ق

ق

અભ્યાસ

નીચેના શબ્દો હવે વાંચો

قد	فتح	فرح	فم	فوق	فن
કદ	ફતહ	ફરહ (ખુશી)	ફમ (મુખ)	ફક્ક	ફન

قدم	رقم	رق	رگ	فجر	فمس
કાદમ	રકમ	ફકન	રાફ	ફજર	ફામ (પાંજરું)

قسم	ص	سبق	شفق	سفر	ظفر
ક્રસમ	સક (પંક્તિ)	સવક	સાફક	સફર	ઝફર (જય)

[૭]

મૂળાકૃતિ , ૮ નાં જોડણી

મૂળાક્ષર	જોડણ - શરતુ	વચ્ચ	અંતતુ
----------	-------------	------	-------

ک	* ک	* ک	ک
گ	* گ	* گ	گ

અભ્યાસ

નીચેના શબ્દો હવે વાંચો

کل	گ	گج	جگ	بک	ک
કલ	ગપ	ગજ	જગ	વક	કવ

* આ ચારે રૂપ માત્ર અલિફ, લામની સાથે આવે છે

ٹھک	سٹرک	شکر	اگر	گنر
ઢક	સડક	શકર	અગર	ગગ

اگل بگل	سگر	پگر	جگر	رگر
અગલ, વગલ	સગર	પકડ	જકઢ	રગડ

[૮]

મૂળાક્ષર ل નાં જોડરૂપે।

મૂળાક્ષર	જોડરૂપ - શરતુ	વચલુ	અંતતુ
ل	ل	ل	ل

અભ્યાસ

નીચેના શબ્દો હવે વાંચો।

دل	سکل	لکھ	اگ	لن
દલ	મકલ	લકવ (દાણકામ)	અલગ	લત

[૯]

મૂળાક્ષર م નાં જોડરૂપે।

મૂળાક્ષર	જોડરૂપ - શરતુ	વચલુ	અંતતુ
م	م	م	م

અભ્યાસ

નીચેના શબ્દો હવે વાંચો

حرم

હરમ

قلم

કલમ

عمل

અમલ

مل

મલ

मत

મત

[૧૦]

મૂળાક્ષર ૭ નાં જોડણી

મૂળાક્ષર

જોડણી - શરૂનું

વચ્ચલું

અંતનું

ن

ن ن ن ن ن ن

ن

અભ્યાસ

નીચેના શબ્દો હવે વાંચો

چمن

ચમન

سنگ

સનક

نہک

નમક

ند

નદ

نس

નસ

[૧૧]

મૂળાક્ષર ૮ નાં જોડણી

મૂળાક્ષર

જોડણી - શરૂનું

વચ્ચલું

અંતનું

و

.

و و

و

و

અભ્યાસ

નીચેના શબ્દો હવે વાંચો

ره

રહ

جگہ

જગહ

شہد

શહદ

شہر

શહર

ہوس

હવસ

ہل

હલ

حرکت، بہرکت امن چمن و من
 हरकत बहकत अमन चमन वमन

گٹر بہر پتہ، جھڑ سج و سچ سلطنت
 गटर बहर पतझड़ सज वसज सलतनत

अभ्यासपाठः *

हुवे तमे आ वांयी शकशे। ना शकले तो न नीये नागरीमां ते
 छे अे भदह नांटे न्नेन्ने। छेउ - आ छे ते वाक्यने अंते पृथुविगम छे।

सज सज कर - غم نہ کر -

गहर पर चल - قلم پکڑ -

नमक कम कर - ار، رس بھر -

नल पर चल - جھڑ، پتہ، کر -

* सच सच कह। 'गम न कर। घर पर चल। कलम पकड़।
 नमक कम कर। अब रस भर। नल पर चल। झटपट कर।

اے، پھل چکے - سمجھ کر قدم رکھ -

اے، وزن کر - بیچ کر چل -

شکر، نہ کر - چھوٹا، پیر رہ -

سب، پیر انسر رکھ - سڑک، پیر مہ، چل -

اے، شہر چل - اوب، کر -

نٹ پٹر - ڈر مہ -

چل جا - سڑک، پیر مہ، پٹر -

چھوٹا، کر - غلط سبق مہ، پٹر -

گڑبڑ نہ کر -

अब फल चक़े । समझ कर कदम रक्खे । अब चलन कर । वजन कर चक़े । शक़ न कर । बेच कर चल । मीर पर नक्षर रक्खे । गलत पर मत चल । अब गलत चल । अरुध कर । गलत पट । डर मत । चल दट । गलत पर मत पट । डट मत कर । गलत सुधन मत पट । गलतवट न कर ।

નાગરી સાથે સરખામણી

આગળ આપણે ઉર્દૂ વર્ણોના ધ્વનિઓ તથા તેમની લખાવટની ખાસિયત જોઈ. નાગરી કક્કાના ક્રમમાં ગોઠવીને તેની જોડે તેમને સરખાવવાથી ઉર્દૂ લિપિની કેટલીક નવી બાબતો તરત ધ્યાનમાં આવશે. અને આ ગોઠવણીથી ઉર્દૂ ધ્વનિના ઉચ્ચારણ વિષે પણ સ્પષ્ટતા થશે.

નાગરી વર્ણ	ઉર્દૂ	ઉચ્ચાર વિષે નોંધ
ક	ک	-
ક્ષ	ق	આ ક ગળામાંથી ઘૂંટાતો બોલાય છે. જેમ કે કરીબ
ख	کھ	
ख	خ	ક પેઠે ગળામાંથી બોલાય છે. જેમ કે ખખર
ग	گ	
ग	غ	ક પેઠે ગ ગળામાંથી બોલાય. જેમ કે. ગરીબ
ङ		(ઉર્દૂમાં આને મારે વર્ણ નથી)

નાગરી
વર્ણ

उर्दू

उच्चार विषे नोंધ

घ

غ

च

چ

छ

خ

ज

ج

झ

ز ز ض ظ

જ માટે ચાર વર્ણ છે. પણ તેમનો ઉચ્ચારભેદ હવે ઉર્દૂમાં ખાતર રહ્યા નથી.

झ

خ

ञ

ژ

અંગ્રેજી 'મેઝર' પેઠે

ञ

આને માટે અલગ ઉર્દૂ વર્ણ નથી.

ट

ط

ठ

ظ

ड

ڈ

ડ કાંઈક ગુજરાતી ર જેવો કે 'લડવુ'ના 'ડ' જેવો બોલાય છે.

ड

ط

ढ

ڈ

ढ

ط

ण

આને માટે ઉર્દૂમાં અલગ વર્ણ નથી.

નાગરી
વર્ણ

ઉર્દૂ

उच्चार विषे नोंध

ત ٲ b

‘ત’ માટે બે વર્ણ છે; પણ ઉચ્ચાર-
ભેદ ઉર્દૂમાં રહેલો નથી.

થ ٲ

દ ٲ

ધ ٲ

ન ٲ

ٲ

ફ ٲ

ક્ષ ٲ

ચ ٲ

ભ ٲ

મ ٲ

ય ٲ

ર ٲ

લ ٲ

અંગ્રેજી F પેઠે. જેમ કે, ‘ફૂટ’ ‘ફલક’

नागरी
वर्ण

५५०

उच्चार विषे नोंध

१

श श

घ
श
स
ह
च

20

આને માટે ઉદ્દેશમાં અલગ વર્ણ નથી.

ત્રણ વર્ણો છે, પણ ખાસ ઉચ્ચાર-
ભેદ ઉર્દ્ધમાં નથી.

એ વર્ણ છે; ખાસ ઉચ્ચારભેદ ઉર્દૂમાં
રહ્યા નથી

ଦ୍ଵୟ ଓ ଅନ୍ୟାଦି

५१

ॐ ८ गणाभांथी आ अ षोदाय छ.

ખીજ નાગરીના સ્વરો માટે ઉર્દૂમાં સ્વતંત્ર વર્ણ નથી.

આ નારવણી કીણવટથી જુઓ તો નીચેની આવતો લક્ષમાં આવશે

૧ નાગરીમાં નહિ એવા નવા કેટલાક ધ્વનિઓ ને વર્ણો ઉર્દ્ધમાં છે. જેમ કે, નાગરીના ક, જ, ત, ફ ઇત્યાદિ વર્ણો માટે ઉર્દ્ધમાં એકથી વધુ વર્ણો છે. જોકે આ સાથે યાદ રાખવું જોઈએ કે, એ વર્ણોના ધ્વનિઓમાં કાંઈક ભેદ હોય છે. આ વિષે આગળ વિચાર કરીશું.

૨. આથી બિલકુલ નાગરીમાં છે એવા કેટલાક ધ્વનિઓ ને વર્ણો ઉર્દ્ધ્માં મળતા નથી જેમ કે, જ, ઙ, ણ, ઝ, ષ, ળ, -જ આ વર્ણોવાળા શબ્દો ને ઉર્દ્ધ્માં લખવા હોય તો શું કરવું એ પ્રશ્ન

અહીં ઊંડે છે. તે પણ આગળ પર વિચારવાનો રાખી, છેલ્લી એક બાબત ને પહેલી લક્ષમાં લેવાની છે તે નોંધો.

૩. ઉપર ૨ માં જણાવ્યા ઉપરાંત, એક અ સ્વર વિના. નાગરીના આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, ઋ, ઌ, ઐ, ઔ સ્વરો માટે પણ સ્વતંત્ર સંજ્ઞાઓ મળતી નથી.

ઉર્દૂમાં આ સ્વરો શી રીતે સાધવામાં આવે છે તે પહેલું નોંધો. એ પરથી વર્ણોની આરાખડી ઉર્દૂમાં કેમ થાય છે તે પણ આપણને જાણવા મળશે.

૧૦

હ્રસ્વ સ્વર ઇ

['ઝેર' હરકતનો ઉપયોગ]

ઉર્દૂમાં સ્વર સૂચવવા માટે વર્ણ સાથે ખાસ સંજ્ઞાઓ વપરાય છે. તેમને 'હરકત' કહે છે. પ્રથમ ત્રણ હ્રસ્વ સ્વરો—અ, ઇ, ઉ, સંધો. તેમાંનો અ સ્વર 'ઝખર' હરકતથી સિદ્ધ કરવામાં આવે છે તે આપણે નોંધી ગયા. હ્રસ્વ ઇ, ઉ સાધવા માટે વર્ણોને લાગતી બીજી એ હરકતો છે, તે અનુક્રમે 'ઝેર' અને 'પેશ' કહેવાય છે. અહીં 'ઝેર' નો ઉપયોગ નોંધો.

આકારમાં આ 'ઝેર' હરકત (') 'ઝખર' જેવી જ નાની આડી લીટી છે; ફરક એટલો જ કે ઝખર વર્ણને માથે મુકાય છે.

* એથી હ્રસ્વ સ્વર ઋ પણ છે તે પ્રાયઃ સંસ્કૃત તત્સમ શબ્દોમાં જ આવે છે તેને માટે ઉર્દૂમાં પોતાની સંજ્ઞા નથી તો પછી તે કેમ લખવો તે વિષે વિચાર અહીં ન કરતાં પછીથી તેને સ્થાને કરવામાં આવશે

ત્યારે 'ઝેર' વર્ણની નીચે મુકાય છે. જે વર્ણની નીચે ઝેર આવે તે વર્ણનો ઉચ્ચાર હ્રસ્વ ઇ-વાળો કરવામાં આવે છે. જેમ કે,

। ઇ, , , ત્રિ, , , કિ

એટલે ઉર્દૂમાં 'ઈ' લખવા । આ સજ્ઞા છે, અને વર્ણોની પારાખડીમાં હ્રસ્વ ઇ નો અક્ષર 'ઝેર'થી બને છે. , , ત્રિ , , કિ વગેરે.

નીચેના શબ્દો હવે વાંચો

میت	گیت	پیت	سِل	دِل	بِل
મતિ	ગતિ	પતિ	-સિલ	દિલ	બિલ

دلہ	چلہ	پیتہ	نڈر	جگر	اودھر
દલિત	ચલિત	પતિત	નિઢર	જિગર	ઇધર

اودھک	ہرن	کرن	فہن	کرم	ستہم
અધિક	હિરન	કિરન	જિહન	કિરમ	સિતમ

گرمہ	تلہل	رم جہم	ملکہ	تنکہ
ગિરમિટ	તિલમિલ	રિમઝિમ	મલિક	તનિક

નોંધ સામાન્ય રીતે ઉર્દૂમાં લાગ્યે જ અતે હ્રસ્વ 'ઇ'થી શબ્દ લખાય છે. હિંદુસ્તાનીમાં તેવી જોડણીવાળા શબ્દો આવશે. જેમ કે, ગતિ, મતિ, પતિ. તે અતે ઝેરથી લખી શકાય.

१. दिल रक्छ - खुद मत कर - दिन भर
 २. नै पिट - छुट लै कर चल - चल मिल कर रह -
 ३. दस तक, गन - अब वक नै कर -
 ४. अस पर नजर रक्छ - सिल पर नै गिर -
 ५. निडर बन कर रह - हिन मत पकड़ -
 ६. सर इवर रक्छ - सितम नै सह - अटक
 ७. मत कर - अटक अटक कर नै पिट -
 ८. गति कम कर - तनिक ते कर चल -

* दिल रख। जिद मत कर। दिन भर न पढ़। खत लिख
 कर चल। हिलमिल कर रह। दस तक गिन। अब दिक्क न कर।
 इस पर नजर रख। सिल(=शिवा) पर न गिर। निडर बन कर रह।
 हिन मत पकड़। सर इवर रख। सितम न सह। अधिक मत कह।
 अटक अटक कर न पढ़। गति कम कर। तनिक हट कर चल।

دَن پھر نہ پھر - اربہ پھر گن

بل پر یگ ، نہ رکھ - گر مہ ، پکڑ

दिन भर न फिर। अब फिर गिन। बिल पर पग न रख। गिरमिट पकड़।

૧૧

હ્રસ્વ સ્વર ઉ

[‘પેશ’ હરકતનો ઉપયોગ]

ત્રીજી હરકત ‘પેશ’ વાવના આકારની ‘આમ’ છે, અને ‘ઝખર’ની પેઠે તે વર્ણની ઉપર મુકાય છે. તે હરકત વર્ણને લાગતાં, ઉ હ્રસ્વ સ્વરનો ઉચ્ચાર સધાય છે. જેમ કે,

१. उ, २. ँ, बु, ३. ऋ, कु.

એટલે હવે તમે શીખ્યા કે ઉર્દૂમાં ઉ ા આમ લખાય; અને વર્ણોની આરાખડીમાં હ્રસ્વ ઉનો અક્ષર ‘પેશ’થી બને છે.

હવે નીચેના શબ્દો વાંચો

گم

ગુમ

سم

સુમ

دم

દુમ

گل

ગુલ

غل

ગુલ

پل

પુલ

يُذ	سُذ	بُذ	مُن	گُر	گُذ
યુઘ	સુઘ	લુઘ	મધુ	ગુરુ	લઘુ

يُكَل	كُشَل	سُچَل	اُج	اُج
યુગલ	કુશલ	સુફલ	ઉઠજ	ઉપજ

كُكُ	بُلْبُل	هُنر	سُدر	اُدر
કુરકુર	બુલબુલ	હુનર	સુધર	ઉધર

નોંવ-હસ્વ ઇ પેઠે હસ્વ ઉ પશુ ઉર્દ્ધમાં સામાન્ય રીતે અતે નથી આવતું. ગુરુ, લઘુ, મનુ જેવા હિંદુસ્તાની શબ્દોમાં અતે ૧ પેશથી લખી શકાય.

અભ્યાસપાઠ *

صَبَحَ اُث - پَل پَر چَل - عَمَل مَه - کَر -
 سُدر بُدر - کُذ - اُدر اُدر مَه - پُهر -
 جَنَم سُچَل کَر - بَس چِم پَر - مَد چَل -

* સુવદ્ ઉઠ। પુલ પર ચલ। ગુલ મત કર। સુધલુધ રલ।
 ડધર ઉધર મત ફિર। જનમ સુફલ કર। વસ લુપ રહ। મધુ વલ।

०- अट्टज पर चल- चप्पे, कर न- ०-
 कच्चे न- कच्चे कर- यद्ध न- लू- चिथरुन कर
 ०- कहर कहर न- कर- गल म- पकट-
 कच्चे पट्ट लिख- उक्के सुक्के स- स-
 रुक, रुक, कर न- पट्ट- अस पर शक,
 न- कर- उम म- पकट- किल म- न-
 स- बक, बक, न- कर- मधुरोचन के-

उट्टज पर चल । छुप कर न रह । कुछ न कुछ कर । युध न लड ।
 चतुर बनकर रह । खुरखुर न कर । गुल मत पकड । कुछ पढ़ लिख ।
 दुख सुख सब सह । एक रक्कर न पढ़ । उस पर राक न कर ।
 दुम मत पकड । कुटिल मत बन । बहुत बक बक न करे । मधुर
 वचन कह ।

દીર્ઘ સ્વર આ

ઝપ્પર, ઝેર ને પેશ એ ત્રણ હરકતો વર્ણો સાથે વાપરીને અ, ઇ, ઉ એ ત્રણ હસ્ત સ્વરો કેમ સિદ્ધ કરાય છે તે આપણે જોયું. હવે આ, ઈ, ઊ એ ત્રણ તેમનાં દીર્ઘ રૂપોની સિદ્ધિની રીત જોઈએ.

આ બંધા દીર્ઘ સ્વરો વર્ણો જોડે ત્રણ હરકતો અને ૧, ૨ અને ૩ એ ત્રણ વર્ણોનો સહાયકારી ઉપયોગ કરીને પ્રગટ કરવામાં આવે છે. એટલે, આ ત્રણ વર્ણો ઝપ્પર હરકતથી પોતાનો ૧ અ, ૨ વ, ૩ ય એ મૂળ સાદો ધ્વનિ પ્રગટ કરવાનું કામ દેવા ઉપરાંત સ્વરસિદ્ધિમાં સહાયકારી કામ પણ દે છે.

પ્રથમ ‘આ’ સ્વર જોઈએ.

[‘મદ’ નિશાનીનો ઉપયોગ]

૧ અલિકના સાથા ઉપર ‘મદ’ નામની ~ આવી સ રા મૂકવાથી ‘અ’નું દીર્ઘ રૂપ ‘આ’ ૧ સૂચવાય છે. બીજા વર્ણોનો ‘આ’વાળો આરાખડીનો અક્ષર સાધવા સારુ, તે વર્ણ સાથે ૧ નો સહાયક ઉપયોગ કરવામાં આવે છે; આ મદની જરૂર નથી. જેમ કે,

વગેરે.	દા	મા	રા	ખા	કા	ખા
--------	----	----	----	----	----	----

હવે નીચેના શબ્દો વાંચો

રાગ	ઝાગ	ધાસ	દાસ	આસ
-----	-----	-----	-----	----

ਜਾਗ੍ਰ	ਬਾਘ	ਦਾਘ	ਚਰਾਘ	ਆਘਾਰ
ਜਾਗ	ਬਾਘ	ਦਾਘ	ਚਿਰਾਘ	ਆਧਾਰ
ਆਰ	ਬਾਜ਼ਾਰ	ਆਰਾਮ	ਬਾਦਾਮ	ਨਾਕਾਮ
ਆਰ	ਬਾਜ਼ਾਰ	ਆਰਾਮ	ਬਾਦਾਮ	ਨਾਕਾਮ
ਦਾਤਾ	ਮਾਤਾ	ਪਾਲਾ	ਜਾਲਾ	ਕਾਲਾ
ਦਾਤਾ	ਮਾਤਾ	ਪਾਲਾ	ਜਾਲਾ	ਕਾਲਾ
ਪਾਧਗਾਰ	ਕਾਰਬਾਰ	ਅਗੁਆ	ਬੇ. ਆ	ਗੁਰੂ ਆ
ਪਾਧਗਾਰ	ਕਾਰਬਾਰ	ਅਗੁਆ	ਬੇ. ਆ	ਗੁਰੂ ਆ

* ਅਭਿਆਸ ਪਾਠ

ਆਸ ਰੱਖ - ਆਗ੍ਰ , ਜਲਾ - ਤਾਜ਼ਾ ਆਮ ਕੰਝਾ -
 ਪਾਠ ਯਾਦ ਕਰ - ਬਾਘ , ਸਾਫ਼ , ਰੱਖ - ਲਾਗ , ਮੇ ,
 ਮਾਰ - ਲਾਲ ਕੰਝਾ ਲਾ - ਨਾਕ , ਸਾਫ਼ , ਕਰ -
 ਰਾਮ ਕਾ ਨਾਮ ਯਾਦ ਕਰ - ਨਾਗ , ਮੇ , ਮਾਰ -

* ਆਸ ਰੱਖ । ਆਗ੍ਰ ਜਲਾ । ਤਾਜ਼ਾ ਆਮ ਖਾ । ਪਾਠ ਯਾਦ ਕਰ ।
 ਬਾਘ ਸਾਫ਼ ਰੱਖ । ਲਾਗ ਮੇ ਮਾਰ । ਲਾਲ ਕੰਝਾ ਲਾ । ਨਾਕ ਸਾਫ਼ ਕਰ ।
 ਰਾਮਕਾ ਨਾਮ ਯਾਦ ਕਰ । ਨਾਗ ਮੇ ਮਾਰ ।

हरा पहेल न कारुष - स्रु आम न केषा -
 साफ , साफ , केष - राग , लारि ,
 काला केषु मेष , पेन - जाला साफ , कर -
 बार , का केषामान - हाते काला मेष , कर -
 चार आम ला - गेषास पिर मेष , चल -
 कान पिर हाते मेष , रक - केषाना केषा कर -
 हाते साफ , कर - भ्रुा बन कर न अकर -
 लाज का काम कर - आज का काम कल पिर न डाल -

हा पिर न काट । मरुता थाम न गा । साक साक कह । राग अन्धप ।
 राग केषु मेष पहेन । जाया साक कर । बापका कहा मान ।
 हाथ केषा मरु मर । नाग अम ला । बास पर मत चले । कान
 पर हाथ मरु मर । नाना गा मर हाथ साक कर । बटा बनवर न
 अकर । लामका मरु मर । बापका काम कल पर न डाल ।

દીર્ઘ રનર ઈ

દીર્ઘ ઈ લખવા માટે, વર્ણુ નીચે ઝેર મૂકી ગોળ કે નાના ઈ 'યે' નો (સહાયકારી) ઉપયોગ કરવામા આવે છે.

જેમ કે, ઈ, ઈ, ઈ, ખી, 'કી, કી.

હવે વાંચો

ایمان

ઈમાન

ایران

ઈરાન

ایکھ

ઈખ

بیس

બીસ

بیج

બીજ

بیمار

બીમાર

નોંધ - 'યે' અતે ન હોય તો તેનું નીચે બે નુકતાવાળું આ બોડરપ વપરાય છે, ને આગળના વર્ણુ નીચે 'ઝેર' હોય છે. આ બે નુકતા અતે ઝેર સૂચવવા આવી લેગી નિશાની પણ 'યે' નીચે કેટલાક વાપરે છે. જેમ કે, ઉપલા શબ્દો આમ પણ લખાય.

ایمان

ایران

ایکھ

بیس

بیج

بیمار

द्वे तीयेना शब्दो वांग्यो

शील	ढील	सीख	भीख	लीख
शील	ढील	सीख	भीख	लीख

अटारी	गाडी	बाडी	आडी	कील
अटारी	गाडी	बाडी	आडी	कील

ताजगी	लकीर	फकीर	अमीर	कटारी	पिटारी
ताजगी	लकीर	फकीर	अमीर	कटारी	पिटारी

आजादी	बरवादी	आवादी	सादगी	रवानगी
आजादी	बरवादी	आवादी	सादगी	रवानगी

अभ्यासपाठ *

शील रक - इसान पर रह - बीस अनार खरीद ला -
 लकीर का फकीर न बन - लकीर का फकीर न बन -

* शील रख । ईमान पर रह । बीस अनार खरीद ला ।
 लकीर का फकीर (मीलायलु) न बन । बियादा खीर मत खा ।

پیٹھ پیدھی رکھ - تین قدم چل - غریب کی
 مدد کر - اس دیوار پر نہ چڑھ - نیم کی چھال لا -
 قمیص ڈھیلی مہ - سینا - کل ساری فیس لانا -
 زبانی حساب - سیکھ - ٹھیکہ - ٹھیکہ - پڑھ - میٹھا
 میٹھا آم کھانا - کالی سیاہی کی دوار - لا - ابھی
 ابھی بجلی چمکی تھی - اپنی گھڑی ٹھیکہ کر -
 روٹی کھا کر گھر جانا - ووا کی نیلی شیشی لانا -

पीठ सीधी रख । — तीन कदम चल । गरीब की मदद कर ।
 इस दीवार पर न चढ़ । नीम की छाल ला । कमीस ढीली
 मत सीना । कल सारी फीस लाना । ज़बानी हिसाब सीख ।
 ठीक ठीक पढ़ । भीठा भीठा आम खाना । काली नियाही की
 दवात ला । अभी अभी बिजली चमकी थी । अपनी धड़ी ठीक
 कर । रोटी खाकर घर जाना । दवा की नीली शीशी लाना ।

سیدھی سیدھی بار، کر۔ آئری رات، کیا کرنی
بار،۔۔۔ ساوگی کا پالن کر۔

سیधी सीधी बात कर। आडी रात क्या करनी बात।
सादगीका पालन कर।

۹۸

दीर्घ स्वर ङ

दीर्घ ङ पेठे, दीर्घ ङ लभवा भाटे वर्णुं डिपर पेश हरकत
भृष्टी पछी 'वाव'नो (सहायकारी) डिपयोग करवामां आवे छे.
जेम के, ओ ङ, ओ भू, ओ भू, ओ भू धत्यादि.
हवे नीयेना शब्दो वांच्यो -

आ॒ण	ज॒ण	त॒ण	ब॒ण	प॒ण	व॒ण
अण	जण	तण	भण	पण	वण
आ॒ळ	बा॒ळ	पा॒ळ	ख॒ळ	ग॒ळ	ख॒ळ
आळ	बाळ	पाळ	खळ	गळ	खळ
आ॒णी	पू॒णी	धू॒णी	अ॒णु	त॒णु	व॒णु
अणी	पूनी	धूनी	अणु	तणु	वणु
जा॒सुस	चा॒प॒लुस	फा॒नुस			
जासूस	चापलूस	फानूस			

નોંધ-‘ઊ’ માટે વાવ ઉપર ઊધા અલ્પવિરામ જેવું, આમ
, મૂકીને પણ લખવાની નવી રીત ચાલુ થઈ છે. જેમ કે,

બહોલ	જૂન	ઠાવન
મૂલ	જૂન	ઊન

અભ્યાસપાઠ*

આ કાશ પર સૂરજ કા નૂર ડેહા ગિયા-
ગુલાબ, કા પૂહોલ કિહલ ઠાઠા- હર જગે ને
પૂહોલ, - પૂહોલ હા ગરમ કર- ઠાવની કિપ્રા
પેન- અપની બૂહોલ પૂહોલ કર- આ, કા
રૂમાલ ગર પેઠા- કિસી કિ જૂહન ને કિહા-
લૂર, કા માલ ખરીદ ને કર- શૂરોપર બન-

* આકાશ પર સૂરજકા નૂર છા ગયા। ગુલાબકા ફૂલ સિલ ડા।
હર જગહ ન થૂક। પૂહા ગરમ કર। ઝની કપડા પહન। અપની
મૂલ કુલ કર। આપકા રૂમાલ ગિર પહા। કિસીકી જૂન
ન લા। લૂકા માલ ખરીદ ન કર। શૂરીર વન।

ابھی جا کر دودھ پی - بُورا صاف ، کر -
 چاہلوس مہ ، بن - اُسکا چاٹو ابھی لا -
 لال لال میٹھا تر بُوز کھا - تو چھہ " پر
 مہ ، گوو - کاغذ کا پھول بنا - تو آم
 چوس کر دودھ ضرور پی - وھول مہ ،
 اڑا - غرور کا سر نیچا -

سہمی جا کر دودھ پی۔ بُورا سا ف کر۔ چاہلوس من بن۔ اُسکا
 چاٹو ابھی لا۔ لال لال نیلا تر بھلا کھا۔ تو छत पर मत कर।
 कागडका फूल बना। तू बीस घूमकर दूध जरूर पी। धूल मत उड़ा।
 गरूर का सर नीचा।

સંયુક્ત સ્વર ઐ

‘ઐ’ સ્વર લખવા માટે, વર્ણની સાથે લાંબો કે મોટો ~ ‘યે’ વાપરવામાં* આવે છે. જેમ કે,

હે તે જે ઐ ઐ

હવે આ શબ્દો વાંચો

રેલ જેલ તેલ નેક ટેક એક
 ઘેલા મેલા કેલા ઢેર સેર ઢેર

* [‘યે’નો આ ઉપયોગ નવો છે ‘ય’ લખવા પણ તે કામ દે છે જેમ કે, યતિ (ત્યા ઝખર નથી વપરાતો) આથી ઉપરનો ઇ, બે, જે, તૈ, હે વગેરે અતુકમે અય, વય, જય, તય, હય કેમ ન વચાય, એવો સવાલ ઊઠે આ ગૂચ - ઇ કે અય વાચવું તે - વાચકે યોતાના શબ્દજ્ઞાન પરથી સમજ લેવાની રહે છે.

‘વિજય’ ‘વિનય’ ‘શયન’ જેવા શબ્દો હર્ફમાં કેવી રીતે લખાય ?

જય શયન વિનય વિજય

‘યે’ ઉપર ઝખરથી આ ગ્રંથ થઈ શકે]

पेरा	डेरा	मेढ	पेढ	अवेढ
पेरा	डेरा	मेढ	पेढ	अवेढ
पेरा	डेरा	मेढ	पेढ	अवेढ
पेरा	डेरा	मेढ	पेढ	अवेढ

अव्यासपाठ*

सुबह के सेर कहीं पर जा - लिये
 करने पर - इस सेर का मन्त्र चक -
 आज किले का साग बना - सार, सिर
 अमरुद ले आ - मिरा चाचा से, मिष्ट
 खरबूज - लाया - दरजी की दुकान पर
 किले - सेर - चक - गिले

: सुबह के समय सेर पर जा। लेट कर न पढ़। इस सेर का मन्त्र
 चक। आज किले का साग बनाना। सात सेर अमरुद ले आ। मेरा चचा
 बहुत नींद खरबूज लाया था। दरजी की दुकान पर कपड़े सिले पड़े थे। गिले

આ 'ઐ'નો ઉચ્ચાર 'હિંદુસ્તાની'માં, આપણે 'ઐરાવત' કે 'પૈકુ' જેવા શબ્દોમાં જેવો સસ્કૃત 'ઐ' ઉચ્ચાર કરીએ છીએ, તેવો નથી થતો. હિંદુસ્તાનીમાં 'ઐ' ઉચ્ચાર આપણે ગુજરાતીમાં બે'ધી માત્રાથી દર્શાવીએ છીએ તેવા પહોળા 'એ'ને મળતો જરા લાખો કરવામાં આવે છે. તેથી 'એસા'ને 'એસા' કે 'અસા' જેવો વાંચવો. એમ 'વૈલ'ને 'વૈલ' કે 'વલ' જેવો વાંચવો.

હવે નીચેના શબ્દો વાંચો

سیر	پیر	ویر	جیسا	پیسا	ایسا
સૈર	પૈર	વૈર	જૈસા	પૈસા	એસા
میل	سمیل	بیل	عین	یر	چین
મૈલ	સૈલ	વૈલ	એન	રૈન	ચૈન
ہے	قہ	شہ	پھیلی	میلی	تھیلی
હૈ	કૈ	શૈ	ફૈલી	મૈલી	થૈલી
		میدان	شیطان	حیران	
		મૈદાન	શૈતાન	હૈરાન	

અભ્યાસપાઠ*

صبح و شام پیادل سیر کر - کسی
 سر پیر مہر رکھ - ویر ویر

* સુબહ વ શામ પૈદલ સૈર કર । કિસીસે વૈર મત રલ્લ । ધીરે ધીરે

पैर का मील उतार - जज ने उन को जेहङ्ग
 का फ़ैसलہ آج سُना دیا - तहिली से पैसे
 निकाल कर मुझे दे - आज कल हैजे की बीमारी फैल रही
 है । आसन पर बैठकर पढ़ । बाज़ार से एक सेर मैदा ले आ ।
 करीम तैरना खूब जानता है । हमारे खेलने का मैदान बहुत बड़ा है ।
 चैन से बैठ । हिरान मत कर । जैसे आम वैसे दाम ।

पैर का मील उतार । जज ने उनके जगडे का फैसला आज सुना दिया ।
 थैली में पैसे निकाल कर मुझे दे । आज कल हैजे की बीमारी फैल रही
 है । आसन पर बैठकर पढ़ । बाज़ार से एक सेर मैदा ले आ ।
 करीम तैरना खूब जानता है । हमारे खेलने का मैदान बहुत बड़ा है ।
 चैन से बैठ । हिरान मत कर । जैसे आम वैसे दाम ।

જેમ કે. ઓ, ઓ, ઓ, જે વગેરે

آوتار آون . آو کھٹ . آوش

اوس ، کورٹ ، چوہڑے ، اوروں
اوس کوئٹہ کوئٹہ کوئٹہ کوئٹہ

کھگول	کپول	مور	ڈور	چور	کوس
خگول	کپول	مور	ڈور	چور	کوس
لوگ	بھوگ	روگ			بھوگول
لونا	بھونا	رونا			بھونا

रोٹی रोटी	हलौरा हिलोरा	चप्पेचौरा छोरा	कमूरा कटोरा
कھیلا खेला	तौलो	बोलो	कھوٹی खोटी
सोटी			

* अक्षयपर्व *

आज होली का दिन है - - -
 प्योल न तू - - - थिक् , थिक् , तूल -
 किसी का दोश मत , - - - दिक - आज कल
 लो बर , काम की चीज है - - - फरा होश
 - - - काम करो - - - चबा चबा कर रोटी कھا -
 गंघास पर ओस पड़ी है - - - जूश के

* आज होलीका दिन है । बागसे फूल न तोड़ । ठीक ठीक तोल ।
 किसीका दोष मत देख । आजकल लोहा बडे कामकी चीज है । बरा होशसे
 काम करो । चबा चबा कर रोटी खा । घासपर ओस पड़ी है । जोरोके

سمہ ہوش بھی رکھو۔ کھوٹا کھرا
 پیر کہ لو۔ تپیری ٹوٹی بنہ، چھوٹی
 ہر۔ ذرا میپری بار، پیر وچار تو کرو۔
 گول مول بات، مت، کرو۔ کام کرو۔
 بہت شور نہ کرو۔ اوچ پاپ کا مول
 چہ۔ مال منوال کرو۔ نہ کی غارت،
 مت، ڈالو۔

مان ہے : کی بات : کہتا رہا ہوا ہے : کیا یہی مان ہوئی
 ہے : مان ہے : کہتا ہے : کہتا ہے : کہتا ہے : کہتا ہے :
 کہتا ہے : کہتا ہے : کہتا ہے : کہتا ہے : کہتا ہے : کہتا ہے :
 کہتا ہے : کہتا ہے : کہتا ہے : کہتا ہے : کہتا ہے : کہتا ہے :

સંયુક્ત સ્વર ઐ

વર્ણ ઉપર ઝખર ઝૂકીને, સહાયકારી ઉપયોગમાં તેની પછી
વાવ' લખવાથી ઐ સ્વર પ્રગટ થાય છે. જેમ કે,

آ	او	کو
ઐ,	ઐ,	કૌ વગેરે

* 'ઐ' લખવા જેમ 'જઝમ'ની ખીજ રીત છે તેમ 'ઐ' લખવા પણ
પહેલા વર્ણ ઉપર ઝખર ન મૂકતા, ૭ ઉપર જઝમ મૂકવાની રીત કેટલાક
અખત્યાર કરે છે, જેમ કે, او, ئو.

('ઐ'મા આ અગે જે વિવરણ લખ્યું છે તે ઘટતા કેરકાર સાથે 'ઐ' -
માય લાગુ પડે છે)

પણ આ જઝમની રીત અહીં જરા ગ્રંથવાડો કરવા સહવ છે ઉપાહરણથી
તે તરત સમજશે જેમ કે, 'عور' પણ જે જઝમથી આ લખીએ તો
'عور' 'અવ્રત - અમત' વ ચાય તેમ જ, اور, کون કૌન
અનુક્રમે અમ, કન પણ વ ચાય આથી, પહેલી રીત જ વધારે પસંદ કરવા
જેવી છે

'ઐ'ના હિંદુસ્તાની ઉચ્ચાર માટે તેને મળતા જ ઐ ઉચ્ચાર પરની
નોંધ યાદ કરો હિંદુસ્તાનીમા 'ઐ' આપણા 'ઐ'ના સંસ્કૃત 'ઐ' પેઠે નહિ,
પણ 'ઓરત' 'કોજ'મા જે પહોળો ઐ બોલીએ છીએ તેવો જરાક લખાવીને
ઉચ્ચાર થાય છે આ ઉચ્ચાર પ્રગટ કરવા અમેજમા વાન વપરાય છે તેના
જેવું જ + و છે

નીચેના શબ્દો વાંચો

آوزار عور اولار فوج
 ઓઝર ઓરત ઓલાદ ફોજ

આ ‘ઓ’ ઉચ્ચારને જ ‘ઓ’ પેઠે આપણે વ્યક્ત કરીએ છીએ. તેથી ગુજરાતીમાં ‘ઓઝર, ઓરત, ઓલાદ, ફોજ’ પેઠે ‘ઓ’થી લખીને તેનો પહોળો ઉચ્ચાર આપણે કરીએ. આપણે ગુજરાતી પરથી, ‘ઓરત’ લખેલું જોઈ, ‘ઓરતું’ પેઠે તેનો ‘ઓ’ બોલીએ તો તે ખોટું થાય.

હવે નીચેના શબ્દો વાંચો

شوق فوق غور طور اور
 શોક જોક ગોર તોર ઓર

کوڑی دوڑی چوڑی طوق
 કોડી દોડી ચોડી તોક

اوسط بیدول منحول اتول
 ઓમન બેડોલ મચ્છોલ અતોલ

چورس اورس شوکت دولہ
 ચોરસ ઓરસ શોકત દોલત

चौदस	ओतार	ओजार	बोचहार
चौदस	औतार	औज़ार	बौछार

बोना	पोना	गोना
बीना	पौना	गौना

* अक्षयस्यपठ *

मोहनदास को का तन का शुक है -
 खूख को हर रूख वख, कू - कूथी
 कूथी पर न लू - डूले, के गलाम
 कभी न डू - इस डू, को और
 डूनी डू - डूली वख, कू पर

* मोहनदासको कातनेका शौक है । हौजको हर रोज साफ करो । कौड़ी कौड़ीपर न लडो । दौलतके गुलाम कभी न बनो । इस पौदेको और पानी दो । मौलवी साहिब घरपर

موجود تھ - حوصلہ کبھی مت چھوڑو -

ارے ، بہار کا موسم ہے - چوکی پر

بیٹھ کر لکھو - آج ہم سب ، خوب ،

دور ، - بے خوف ، ہو کر سو جا -

درا ہو لے ہو لے چلو - سچ بولو اور

بے خوف ، ہو کر رہو - نو سہ سو تک ، گنو -

مौजूد थे । हौसला कभी मत छोड़ो । अब बहार का मौसिम है । चौकी पर बैठ कर लिखो । आज हम सब खूब दौडे । बेखौफ होकर सो जा । जरा हौले हौले चलो । सच बोलो और बेखौफ होकर रहो । नौ मे सौ तक गिनो ।

એ પણ ખ્યાલમાં આવ્યું હશે કે, ઉર્દૂમાં સ્વરો તેના અલીફ વર્ણની બારામડી દ્વારા જ સંધાય છે.

થોડાક વર્ષોની બારાખડી જોઈએ. તે પ્રમાણે બીજા વર્ષોની બારાખડી લખવી.

જ	બ	અ	મૂળ વર્ણ
જ	બ	અ	ઝંખર હરકત વડે
જા	બા	આ	અલીફ પર 'મદ'થી આ, ને બાકીના વર્ણોને અલીફ જોડવાથી.
જિ	બિ	ઈ	ઝેર હરકતથી
જી	બી	ઈ	'ઝેર'વાળા વર્ણો નેડે ગોળ ઉ જોડવાથી.
જુ	બુ	ઉ	વર્ણ પર 'પેશ' હરકતથી

જૂ	ઝૂ	ઞૂ	‘પેશ’વાળા વર્ણુ નેડે નેડવાથી.
જે	ઝે	ઞે	વર્ણુ નેડે ઢાંખી યે નેડવાથી.
જૈ	ઝૈ	ઞૈ	‘ઝખર’વાળા વર્ણુ નેડે ઢાંખી નેડવાથી
જો	ઝો	ઞો	વર્ણુ નેડે નેડવાથી.
જૌ	ઝૌ	ઞૌ	‘ઝખર’વાળા વર્ણુ નેડે નેડવાથી

નીચેના શબ્દો ધાંચો

آن بان	آر پار	جل تھل	ان بن
આનવાન	આરપાર	જલથલ	અનવન

ویران	ایمان	کنہایہ	اجازت
વીરાન	ઈમાન	કિફાયત	ઈજાઝત

موسل	اوكھل	پكار	اوار
મૂસલ	ઝલલ	પુકાર	ઉદાર

میلہ کچیلہ	ایرا غیرا	بیرہی	آیرہی
મૈલા કુચૈલા	ઐરા ગૈરા	બેહી	ઐહી

اولیاء	اولیاء	چولا	اولا
તૌલિયા	ઔલિયા	ચોલા	ઓલા

किसी से, अनंन न रकह - बारिश
 हो जा नसे, साबर मती नदी के, आरपार
 जाना कूँछन है - जवाहर की आन बान
 नराली है - बेग़िर - अजगर - बहिष्करण
 आ - अजकल - कफ़ाये - की - खो -
 खुरुर - है - अपने - आन पर -
 गोलू बारी से - बर - लन - और - आन सा
 हो गया - आर - न - बहार - माता की

* किसीने अनन्न न रकह । बारिश हो जाने पर साबरमती
 नदीके आरपार जाना कहिन है । जवाहरकी आन बान निराकी
 है । बेग़र इजाज़त भीतर मत आना । अजकल विद्वानों
 खुरुर करत है । अपने ईमान पर न । गोलू बारीने
 बलि नौरानसा हो गया । अजगर दन । भारत माता की

પિકારું - ઓઠેલ મુસલ લે કર નમક

કોરૂ, ડાલ - જુ તો લી ઈયરી

પીચીક, કરવા લો - મુલામીની કી ઈયરી

કારૂ, ડાલો -

પુકાર સુન । ઝલલ મુસલ લેકર નમક કૂટ ઢાલ । જૂતેકી ઈઢી ઠીક
કરવા લો । મુલામીની વેઢી કાટ ઢાલો ।

અને ઓ

ગયા ખેચાર પાઠ પરથી જોયું હશે કે, ઉર્દૂના ઓ અને
ગોળ ઓ તથા લાંબી ઓ (યે) એ ત્રણ વર્ણોના ઉપયોગ અનેક
ધ્વનિ સૂચવવામાં થાય છે. તે બધા ઉપયોગો એકસાથે હવે જોવાથી
સ્પષ્ટતા થશે :

૧. - પહેલો ઉપયોગ એનો પોતાનો ખાસ જે ધ્વનિ ગણાય
છે તે સૂચવવાનો છે. જેમ કે,

આ શબ્દો વાંચો

یار	شَیْن	یَسْمِنَا	وفاوار	اکبر
યાર	શયન	યસ્મના	વફાદાર	અકબર

નોંધ-‘કયા, ખવાળ, શ્વાન’ જેવા શબ્દોમાં ‘યે’ ‘વાવ’ સયુક્ત કે જોડાક્ષરમાં વપરાય ત્યારે તેને ઉર્દૂમાં ‘મિલવાં યે, વાવ’ કહે છે.

૨. ખીજો ઉપયોગ દીર્ઘ સ્વરે ખતાવવામાં (હરકતો સાથે) સહાયકારી અને છે તે છે. જેમ કે,

آ	اُو	اِی	با	بُو	بی
આ	ઊ	ઈ	બા	બૂ	બી

અંતે આવતી ઈ (દીર્ઘ) ખતાવવા ગોળ યે વપરાય છે.

નોંધ-‘વાવ’ તથા ‘યે’ આમ વપરાય ત્યારે તેમને અનુક્રમે ‘વાવ માઝ્ક’ અને ‘યાએ માઝ્ક’ કહે છે. (‘માઝ્ક’ એટલે પ્રસિદ્ધ એવો અર્થ છે.)

૩. ત્રીજો ઉપયોગ સયુક્ત સ્વરે ખતાવવામાં સહાયકારી અને છે એ છે. જેમ કે

اِی	اِی	اِی	اِی
એ	એ	એ	એ

(‘એ’, ‘ઐ’ અંતે આવે ત્યાં લાખી યે વપરાય છે.)

اِو	اِو	اِو	اِو
ઓ	ઓ	ઓ	ઓ

નોંધ—‘એ’, ‘ઓ’ સ્વર બતાવવા વપરાતો ~ તથા ~ અનુક્રમે
‘યાએ મળહૂલ’ તથા ‘વાવ મળહૂલ’ ઉર્દૂમાં કહેવાય છે. (મળહૂલ
એટલે અજ્ઞાત)

અભ્યાસપાઠ*

આ , પાની કા સિર હૈ - આદમી કી
ફદર મર , પેર હોતી હૈ - આતા હૈ
‘સે હાથ સે ને રીકે , જાતા હો ‘સ કા
ગમ ને કીજે - આદમી કો ષ્ચોર સારી કો
રહાવ , આસા ડુર હૈ ત્યાહ ને
પાવ , - આતાલા સો બાલા - નીચ નોકરી
બીકે નિદાન - આક , હાથ સે તાલી

* આગ પાનીકા વૈર હૈ । આદમીકી ફદર મરે પર હોતી
હૈ । આતા હૈ ‘સે હાથસે ન રીકે , જાતા હો ‘સકા ગમ ન કીજે ।
આધીકો છોડ સારીકો ધાવે આસા હવે આહ ન પાવે । બતાવલા સો
વાવલા । નીચ નોકરી મીઠા નિદાન । આક હાથસે તાલી

નીચી મજતી - એક, સારુ સરસ
 સરસ, સરસ, સારુ સરસ, જા
 આવા કામ સદા કરે જસ મિત્ર ન
 હો - કંઈકેયે બહુ ટૂર -

નહીં વજતી । एक साथे सब सघे, सब साथे सब जाय । ऐसा काम
 सदा कर जिसमें न होवे कुछ भी डर ।

૨૧

જોડાક્ષર - જઝ્મનો ઉપયોગ

અત્યાર સુધીમાં ઉર્દૂ વર્ણો, તેમનાં જોડાક્ષરો, તથા તેમની
 આરાખડી આપણે પૂરી કરી. હવે ઉર્દૂમાં જોડાક્ષર શી રીતે લખાય
 છે તે જોઈએ.

જોડાક્ષર બતાવવા ઉર્દૂમાં જે ચિહ્ન વપરાય છે, તેને જઝ્મ,
 કહે છે

જઝ્મનો ઉપયોગ

‘જઝ્મ’ વિષે થોડો પરિચય અગાઉ ‘ઐ’ સિદ્ધિ વખતે કરેલો.
 તે આ આકારનો હોય છે. અને જે વર્ણ ઉપર મુકાય તે વર્ણને,

એ ખોડો કે હલન્ટ છે, એમ સૂચવે છે. દા० ત० આ پدم 'પદમ' વંચાય છે; તેને જો 'પદમ' કે 'પદ્મ' બરાબર લખવું હોય, તો તેના 'દાલ' પર જઝમ મૂકવો જોઈએ - پدم - તો તે પદ્મ વંચાય. તેમ જ کرم કર્મ, مسجد મસ્જિદ વગેરે.

નોંધ-૧. ગુજરાતી પેઠે હિંદુસ્તાનીમાં શબ્દનો છેલ્લો અકારાન્ત વર્ણ ખોડા જેવો હલન્ટ જ ખોડાય છે, પણ તેમ લખવામાં બતાવાતો નથી; તેમજ ઉર્દૂમાં ત્યાં હલન્ટ-સૂચક જઝમ ચિહ્ન વપરાતું નથી. જેમ કે, رमत ... ૦૬

૨. શબ્દનો 'હરકત' વગરનો જઝમવાળો વર્ણ ઉર્દૂમાં 'સાકિન' એટલે સ્થિર કહેવાય છે. જેમ કે 'પદમ'નો દાલ.

૩. ઝબર, ઝેર, પેશ પેઠે 'જઝમ' સામાન્યપણે લખવામાં નથી આવતો; તેથી મુશ્કેલી પડે, માટે તે લખવો એ જ ફીક ગણાય.

હવે આ શબ્દો વાંચો

پوستہ ، دوست ، بخت ، آند

પોસ્ત દોસ્ત વહ્ત આનન્દ

پسند ، اجرت ، بیانا ، سیانا

પસન્દ ઝજરત બ્યાના સ્યાના

جوالا ، گوالا ، گیان ، دھیان

જ્વાલા ગ્વાલા જ્ઞાન ધ્યાન

पोस्ते, ^१।।के, नशेकी चीज है-
 दोस्तेकी पहचान ^२।।के, आनेपर
 होती है- अपनी पसन्दकी चीज
 मलनेपर ^३।।के, आनन्द होता है- तत्परीर
 के- आगे तद्वीर किस कामकी ?
 आजकल उन्नत, ^४।।के, बढ़ रही है-
 वीकान ^५।।के, पर तद्वीर पा रहा है-
 अल के सामने ^६।।के, नलकी कया

* पोस्ते एक नशेकी चीज है । दोस्तकी पहचान
 वक्त आनेपर होती है । अपनी पसन्दकी चीज मिलनेपर
 खूब आनन्द होता है । तत्परीर के आगे तद्वीर किस कामकी ?
 आजकल उन्नत, खूब बढ़ रही है । विज्ञान कुदरत पर
 क्रावू पा रहा है । अलके सामने नलकी कया

કૈસે ? જો અફરાર કરો અસે પૂરા

કરો-તકરાર સે સદા પકતે રહો-

ક્રીમત ? જો ફકરાર કરો ઉસે પૂરા કરો । તકરારસે સદા વચતે રહો ।

૨૨

તશ્દીદનો ઉપયોગ

ઉર્દૂમાં જોડાક્ષર લખવામાં ખીણ એક સંજ્ઞા 'તશ્દીદ' વપરાય છે. તે વર્ણની ઉપર આમ લખાય છે. જે વર્ણ પર તે હોય તે ખેવડો ઉચ્ચારાય છે. જેમ કે,

چچ

ચમ્મચ

لل

લલ્લા

پکا

પકા

کیا

કચ્ચા

سیما

સચ્ચા

سناٹا

સન્નાટા

سن

સન્ન

ان

અ- ।

مسلم

મુસલ્માન

એટલે, ખોતે જ જોડાક્ષર તરીકે ખેવડાતો વર્ણ હોય ત્યાં જન્મ ન વાપરતાં તશ્દીદ વાપરવામાં આવે છે.

નોંધ મક્કન, અચ્છા, પત્થર જેવા શબ્દોમાં ક્ષ, ચ્છ, ત્થ, દ્ધ
જોડાક્ષર આવે ત્યાં અનુક્રમે લ્લ, છ્છ, થ્થ, ઘ્ઘ સમજી તેમને તસ્વીદથી
લખવામાં આવે છે. જેમ કે,

مککن

મક્કન

اچھا

અચ્છા

پتھر

પત્થર

હવે નીચેના શબ્દો વાંચો

کھ

કહા

مکھا

મકા

گدّا

ગઢા

اڑا

અઢા

رسی

રસ્તી

اسی

અસ્તી

دلی

દિલ્લી

بلی

વિલ્લી

کدو

કદૂ

چلو

ચુલ્હ

آلو

અલ્હ

کدی

કદી

اکاڑکا

ફેફાડાકા

لذت

લજ્જત

عزّت

ઇજ્જત

मोटर के अठ्ठपेर मिर से
 मलना - गढ़ा बोज़ ठुठु नर के काम
 आ - मूँहा पीने से पीस भुँज्जती
 - अने ज़िसे से ही छुँछा करना
 अचे, - क़त्त का बच्चे प्ला कहलाता
 - अठ्ठ आदकी जो तल कर रूठी
 भुँष्टी - अठ्ठ ज़िला कहा जाता -
 भुँष्टी, मूँद, से रली हिन्दुस्तान की

* मोटर के अठ्ठे पर भरेसे मिलना । गढ़ा बोज़ ठोनेके काम आता है । मूँहा पीनेसे प्यास बुझती है । अपने जैसेसे ही ठग करना उचित है । कुत्तेका बच्चा पिल्ला कहलाता है । टहल स्मिट्टी जो नलकर रोटी बनती है, उसे चिन्ना कहा जाता है । बहुत मुदतसे दिल्ली हिन्दोस्तानकी

राजधानी चली आती है - लड्डू खाकर
 चलो बहर पानी पी लो - गधे लड्डू जानवर
 है - खदमत से इज्जत मिलती है -
 बनारसी लंगर - आम की लड्डू, निराली
 होती है - जैसा अन्न वैसा मन -
 पहाड़ी रास्ते पर अक्का-डुक्का आदमी
 ही मिलता है -

राजधानी चली आती है । लड्डू खाकर उल्लू भर पानी पी लो ।
 गधा लड्डू जानवर है । खिदमतसे इज्जत मिलती है । बनारसी लंगर
 आमकी लज्जत निराली होती है । जैसा अन्न वैसा मन । पहाड़ी
 रास्ते पर अक्का-डुक्का आदमी ही मिलता है ।

બે પ્રકારના અનુસ્વાર

ગુજરાતી પેઠે હિંદુસ્તાનીમાં બે અનુનાસિક છે, એક ‘અંત’ કે ‘અન્ત’માં છે તેવો થડકાથી બોલાતો સંસ્કૃત અનુસ્વાર; ને બીજો ‘આંખ’ કે ‘મોં’માં આવતો પોચો પ્રાકૃત અનુસ્વાર. પહેલો જોડાક્ષર છે, બીજો નાકમાંથી બોલાતો ગૂંગણો ઉચ્ચાર છે. નાગરીમાં આ અનુનાસિકો અનુક્રમે (.) બિંદુ અનુસ્વારથી અને ‘અંદ્ર-બિંદુ’ (~) થી બતાવાય છે. જેમ કે, અંત, કાત, વદન; અને મોં, હૃંસના વગેરે.

નોંધ—બિંદુ-અનુસ્વારવાળા થડકાદાર ઉચ્ચારના સંસ્કૃત અનુસ્વારને પાછલા વ્યંજન જોડે તેના અનુનાસિક સાથે જોડાક્ષરથી પણ લખી શકાય છે, એ તો ઉપર જોયું હશે જેમ કે, અંત-અન્ત, વિલંબ-વિલમ્બ, સત-સન્ત, વંદન-વન્દન.■

ઉર્દૂમાં આ થડકાદાર અનુસ્વારને જોડાક્ષર પેઠે જ ગણીને જઝ્મ વડે લખવાનો રિવાજ છે. જેમ કે,

سنت

સન્ત

ولمب

વિલમ્બ

کنین

કંચન

وندن

વન્દન

[નોંધ—ડ, ળ, ન માટે વૂન ۞ અને મ માટે م મીમ વપરાય છે. ۞ માટે આગળ વિચાર કરીશું.]

‘નૂન ગુન્ના’

હવે પોચો પ્રાકૃત અનુનાસિક કેમ લખવો તે જોઈએ.

આ પોચા અનુનાસિકને ઉર્દૂમાં ‘નૂન ગુન્ના’ નાકમાંથી નીકળતા પોચા અનુનાસિક યાદેનો નૂન - કહે છે. તે જ્યારે શબ્દની વચમાં આવે ત્યારે ‘નન’ ઉપર આવી (જિંઘા જઝમ જેવી) નિશાની કરી તે વ્યક્ત થાય છે. જેમ કે,

سائپ

સૌપ

تسی

તૈસી

مینگنا

મોગના

નૂન ગુન્નો જ્યારે શબ્દને છેદે આવે ત્યારે નુકતા વગર U આમ નૂન લખી તે વ્યક્ત થાય છે. જેમ કે,

ل

લૌ

م

મૌ

હવે નીચેના શબ્દો વાંચો —

گھوٹ

ઘૌટ

اوت

ઔટ

سائچ

સૌચ

آچ

ઔચ

پاؤ

પૌ

واپاؤ

વૌપા

آپاؤ

પૌપા

آچ

ઔચ

چھاٹو گنواں رُھنواں چاندا

छाँव कुँवाँ धुँवाँ चाँद

, , , ,
 भौंतिभौंति झाड़फूंक फाँक

અન્યાસપાઠ*

سائچ کو آئچ نہیں۔ دودھ کو
گٹھوٹ، گٹھوٹ، کر کے پیو۔
برسوں سے ہندوستانی انگریزوں سے
آزادی مانگ، تو یہ پیر۔ آٹھ، اور
وائے، صاف، ریپر، تو پھر دوا کی ضرورت،
نہیں۔ موحن کا پانو پھسل گیا۔ چلو،

*साँचको ओँच नहीं। दूधको छूट छूट करके पियो। बसोंसे हिन्दोस्तानी अँग्रेजोंसे आज्ञादी माँग रहे हैं। ओत और दौत साफ रहें तो फिर दवाकी जरूरत नहीं। मोहनका पौव फिसल गया। चलो,

पिंपिल की चहानुमि कबड्डी कहेलिन -

दुसर की हन्सी अठाना अच्चा नहिन -

सुरोय मी कनूविर, से उहनवास नकलता

है - चान्द चर हर कल जहाँ विकहे -

बेहन्स नन्द मी से चारा कहति है -

गाँवो के लोग, जेहाड़ प्योतके, मी

मानते हैं - इस सन्सार मी बहाने,

बहाने, के लोग, हैं -

पीपलकी छाँवमे कवड्डी खेलें । दूसरेकी हँसी उडाना अच्छा नहीं ।
सर्दमे छुँवसे धुँवाँ निकलता है । चाँद चंदे कुल जहाँ देखे । भँस
नौदमेसे चारा खाती है । गाँवके लोग झाडफूँकमें मानते हैं । इस
ससारमे भौंति भौतिके लोग हैं ।

તનવીનનો ઉપયોગ

કેટલાક મૂળ અરખી તત્સમ શબ્દો છે, જેમને અંતે ન્ આવે છે. તે બધા ક્રિયાવિશેષણ અવ્યયો હોય છે, ને હિંદુસ્તાનીમાંય તે જ રૂપે વપરાય છે. તે લખવામાંય તેમની મૂળ અરખી રીત જ કાયમ રખાય છે. તે રીત એ છે કે, અલ્પ ન્ ‘નૂત’થી લખાતો નથી, પણ તેને બદલે ‘અલિફ’ લખી, તેને માથે એવડા ઝંખર જેવી ‘આવી’ નિશાની મુકાય છે. (آ) આને સ્વરની તનવીન કહે છે. જેમ કે,

قریباً

કરીબન્ (લગભગ)

مثلاً

મસ્લન્ (દા. ત.)

فوراً

ફૌરન્ (એકદમ)

અપવાદ પણ જ્યારે આવા ન્ પહેલાં શબ્દને અંતે ત હોય છે ત્યારે ‘અલિફ’ લખાતો નથી અને તનવીન એકલી જ ન્ તે અંત્ય તે ઉપર લખીને ન્ સૂચવાય છે. અને તે ‘ત’ માટેનો ‘તે’ અરખી ઢગથી* પણ લખાય છે: એટલે ... ની પછી ગોળ ‘હે’નું અંતિમ જોડણ ન્ આમ લખાય છે. જેમ કે, عادتہ، حکمتہ، حیکمتہ.

હવે આ શબ્દો વાંચો

عُمُومًا

ઉમૂમન્

اطَّلَاعًا

ઇતલાઅન્

اتِّفَاقًا

ઇતિફાકન્

أَصُولًا

અસૂલન્

* તે ઠ આ પ્રમાણે નરખ મરોડમાં લખાય છે જેમ કે, عادتہ، حکمتہ، حیکمتہ.

فَرَضًا	يَقِينًا	خُصُوصًا	إِرَادَةً
फर्ज़न्	यकीनन्	खुसूसन्	इरादतन्
قُدْرَةً	آخِرًا	غَالِبًا	حَقِيقَةً
कुद्रेतन्	आखिरन् (आखरे)	गालिबन् (घाणुं करीने)	इक्रीक़तन्

अव्यासपाठ*

شراب، پینا اصولاً بُرا ہے۔ کل
 بازار میں اتفاقاً آپ سے میرا ملنا
 ہو گیا تھا۔ اطلاعاً عرض ہے کہ کھانا
 تیار ہے۔ کشمیر میں طرح طرح
 کے پھل ہو تر ہیں: مثلاً
 سیب، ناشپاتی، اخروٹ، بادام وغیرہ۔

* शराब पीना असूलन् बुरा है। कल बाजारमें इत्तिफाकन् आपसे मेरा मिलना हो गया था। इत्तलाअन् अर्ज है कि खाना तैयार है। बदनीरमें तरह तरहके फल होते हैं:- मस्तलन् सेब, नाशपाती, अखरोट, बादाम वगैरह।

बनियादी تعلیم میر، کسی نہ کسی ہنر

کو فرضاً سیکھنا پڑتا ہے۔ "تعمیری

کام (رچناत्मक काम) سے یقیناً آزادی

میل سکیگی۔ انگریز مخصوصاً وقت،

کے پابند ہو۔ تہمیر، رحیم

اراوٹہ یہ کام نہیں کیا تھا۔

بنیادی تالیममें किसी न किसी हुनरको फर्जन् सीखना पडता है।
तामीनी काम (रचनात्मक काम)से यकीनन् आजादी मिल सकेगी। अंग्रेज
खुसूयन् वक्तके पाबन्द होते हैं। रहीमने इरादतन् यह काम नहीं किया था।

جائے گا گھر جاؤ بھائی ہوئی

जाएगा गए जाओ भाई हुई

॥ गुरु ॥ ज्ञानं ॥

ج ۱ + ۱ ۱ جاآو ۱ + ۱ ۱ گ۱

$5^{-1} + 0 + 0$ $5^{-1} - 1 - 1 - 0$ भाई

આમ જોણી કરીએ. પણ તેમાંનો (I) અલીફ કમી કરીને, તે સૂચવવા,
તેની પછી આવતા ૨ કે, ઉપર ૨ હમ્કા લખાયો છે.

ઉર્ધ્વમાં લખતાં જે શબ્દોમાં આ પ્રમાણે જે સ્વર-ઉચ્ચારો સાથે આવે, ત્યાં આગળ । ~ , એ વર્ણોમાંથી ત્રણ એકસાથે આવે છે; જેમ કે, જુઓ ઉપરના દાખલા. તેવે સ્થાને વચ્ચે આવતો અક્ષર ઊડી જાય છે અને પછીના ~ કે , ઉપર લખી તેનો લોપ

મૂલ્યવાય છે. એટલે આંખે ત્યાંથી નવો અક્ષર વાંચવો. આમ હમ્મઝા સંસ્કૃત અવગ્રહ પેઠે કે શબ્દ વચ્ચેની અંગ્રેજી 'હાઇફન' જેવું કામ દે છે, એમ પણ કહી શકાય.

નોંધ-પણ 'આય, રાય, હાય' જેવા શબ્દમાં હમ્મઝા ન હોઈ શકે. તે આમ જ લખાય 'آ; رآ, هآ'

હવે નીચેના શબ્દો વાંચો :

چاہیے

ચાહિયે

پدھارِیے

પધારિયે

پینے لگا

પિણા

آئیے

આઈયે

واؤ

વાઊદ

آؤ

આઊ

کھا لے گا

ખાણા

کئی

કઈ

جا لے

જાઈયે

નોંધ

قائم

ક્રાઈમ

قائل

ક્રાઈલ

مايل

માઈલ

فائدہ

ફાઈદા

જેવા મૂળ અરબી શબ્દોની 'ઇ' આ પ્રમાણે હમ્મઝાથી લખાય છે. નાગરીમાં તે 'ય'થી લખાય છે, જેમ કે કાયમ, કાયલ, માયલ, ફાયદા

હવે નીચેના શબ્દો વાંચો :

آئے

આયે

رہیں

રૈસ

باہیں

બાઈસ

روٹی

રૂઈ

پانی

પાઈ

واہیں	گنیمیر	ہو	رائے
داہ	گہ	ہو	لایا
گاؤں	واؤ	اُپجاؤ	باہیر
گاہ	داو	اُپجاو	واہ
کوئلہ	گنجاہش	لائق	واہن
کویلا	گنجاہش	لایکا	واہن
آہینہ	واہرہ	واہرہ	واہرہ
اُہنا	داہرا	داہرا	داہرا

अव्यासपाठ*

آہ، کشی روز سے دیکھائی نہیں
 و گہ ہیں - مائی کا لال کوئی ورا
 ہی ہوتا ہے - گرمی کہ دنوں میں
 عام راستوں پر پیلاؤ لگوائے

*آپ کبھی رोज سے دیکھاई نہیں دیئے ہیں۔ مارکھا لال کوئی
 بیرلا ہی ہوتا ہے۔ گرمی کے دنوں میں عام راستوں پر پیلاؤ لگوائے

जाते हैं - कछीरा फलक की नमिन
 ओह, अचौ, कछी लर न के
 से, वाओ हो ते हीर - ठा, ठा
 से, ठा, ठा - मिर, ला, ला
 काम काज, लकछी - अस ठा, ठा मिर,
 ओर की गनजाश नमिर, ठा, ठा
 अस आम का भी वा, ठा चकछी - आ, आ
 से, अक, वा, मिर, कछी, हो
 जाँर - बहाँ साव, ! ठा आ, ठा मिर,
 अपना मन्हे नो विलछी -

जाते हैं। खेडा जिलाकी वामिन अधिक उपजाऊ है। कुस्ती लडनेके बहुतसे दाओ होते हैं। डाइनसे मत डरिए। मेरे लायक कामकाज लिखिए। इस डब्बेमें औरकी गुंजाइश नहीं है। जरा इस आमका भी ज्ञायक लिखिए। आप सब एक दायरेमें खड़े हो जाएँ। भाई साहिब। जरा आईनेमें अपना मुँह तो देखिए।

સંખ્યા અને વિરામચિહ્નો

ઉર્દ્ધ્વ દક્ષો ને લખાવટ નળ્યા પછી તેનું સંખ્યાલેખન અને વિરામચિહ્નો જોઈ લઈએ.

સંખ્યાલેખન

મૂળ દસ આંકડા આ છે :

૧	૮	૫	૪	૩	૨	૧	૦	૯	૮
૭	૬	૫	૪	૩	૨	૧	૦	૯	૮

કોઈ પણ સંખ્યા લખવાને માટે આ આંકડાને દશકપદ્ધતિ પ્રમાણે આમ જ લખાય છે. (શબ્દોની લખાવટ પેઠે આમ નહિ.) એટલે કે, સંખ્યાલેખન ગુજરાતી અંગ્રેજી વગેરે પેઠે જ (ડાબેથી જમણે દશકપદ્ધતિ પ્રમાણે) ઉર્દ્ધ્વમાં હોય છે. જેમ કે,

૧ ૨ ૩	૪ ૫ ૬ ૭
૮ ૯ ૦ ૧ ૨ ૩	૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૦ ૧ ૨ ૩

અપૂર્ણાંક* પણ તેમ જ લખાય છે;

$5\frac{૧}{૪}$	$૫\frac{૪}{૭}$	૧	૯
		૧૩	૧૩

* આ અપૂર્ણાંક ‘પાંચ સહી, ચાર બે સાત; નવ બે તેરા’ એમ બોલાય છે.

અને દશાંશ અપૂર્ણાંકનું* દશાંશચિહ્ન હમ્બાથી બતાવાય છે.
એમ કે,

૧૬૮

૩૦.૫૬૫૫

૧૦૮

૩૦૨.૪૨

તારીખ, સન લખવાની પ્રચલિત રીત આ છે :

૨૦ જૂન, ૧૯૪૪

۲۰ جُونِ / ۱۹۴۴

અથવા આમ પણ લખાય છે .

۲۰ جُونِ، عیدِ عیسیٰ سن ۱۹۴۴

૨૦ જૂન, ઇ. સ. ૧૯૪૪

વિરામચિહ્નો.

ઉર્દૂમાં નાગરી પેઠે વિરામચિહ્નો અગ્રેજીને આધારે જ છે. એમાં ફેર છે તે માત્ર જમણેથી ડાબેની ઉર્દૂ લખાવટ ને તેના મરોડને કારણે છે; બાકી સંકેત તો સરખો જ છે. નીચે બેતાં તે સમજાશે.

અલ્પવિરામ ,

અર્ધ વિરામ ,

પૂર્ણવિરામ -

પ્રશ્નચિહ્ન ?

ઉદ્ગારચિહ્ન !

કોલન :

અવતરણચિહ્ન “ ”

લાંબી દૂંડી ‘ડેશ’ , -

કૌસનાં રૂપો તો સમાન જ છે.

* આ અપૂર્ણાંક ‘એક દશાંશિયા આઠ’ એમ વંચાય છે. ઉર્દૂમાં દશાંશચિહ્નને ‘દશાંશિયા’ કહે છે

નીચેની સખ્યાઓ વાંચો.

૪૪)

૯૪૪)

૭૪૪૪

૪૪ ૧૪)

$$\begin{array}{r} ૪ \\ - \\ ૭ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૫ \\ ૧ - \\ ૪ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૪ \\ ૧૫ - \\ ૪ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૯ \\ ૧૭ \end{array}$$

૪ = ૪

૧ = ૪

૯ = ૧

૨૭

સમાન ધ્વનિના વર્ણો

‘ઉર્દ્ધ્વ વર્ણોના ધ્વનિ’ વિષેના પ્રકરણમાં આપણે કેટલોક વિચાર કરવાનો પછીથી રાખેલો તે હવે જોઈએ. ત્યાં આપણે જોયું કે,

૧. ઉર્દ્ધ્વમાં કેટલાક નવા વર્ણો ને ધ્વનિ છે કે જે નાગરીમાં નથી મળતા.

૨. એથી ઊલટું, નાગરીના કેટલાક વર્ણો ને ધ્વનિ ઉર્દ્ધ્વમાં નથી મળતા.

૩. અને, કેટલાક નાગરી વર્ણો માટે ઉર્દ્ધ્વમાં એકથી વધારે વર્ણો છે. જેમ કે, ત, સ, હ, કે જ માટે અનુક્રમે બે, ત્રણ, બે અને ચાર વર્ણો મળે છે.

આ બાબત હવે જોઈએ.

૧. ઉર્દ્ધ્વના કેટલાક વર્ણો માટે નાગરીમાં નુકતો દાખલ થયો છે. તે અગાઉ આપણે જોયું. જેમ કે,

ક્રદમ	જવર	ગ્રીવ
મુજ્જદા (ખુશ ખખર)	લઢાઈ	ગઢ
ફાયદો	કરૂર	સામ*

૨. પછુ, નીચેના વર્ણો હવે જુઓ :

ક જ ઝ ઞ ટ

આ ચારે ઉર્દૂ વર્ણો માટે નાગરીમાં નુકતાવાળો ક જ પર્યાય રૂપે બતાવ્યો છે. તેમ જ,

સ હ ળ ઞ ટ ઠ ડ ઢ ઢ ઢ

૩. આ વર્ણોમાંના ઘણાખરા મૂળ અરબી છે અને એમના ઉચ્ચારો તે ભાષામાં અલગ ને સ્પષ્ટ થાય છે. પરંતુ ફારસી, હિંદુસ્તાનીમાં એ ભેદ ભુસાઈ ગયો છે, એટલે ચારેય ક, જ, ઞ, સ, એ ત તથા એ હ એમના ઉચ્ચાર તો સરખા જ લગભગ છે. પરંતુ, લખવામાં કોઈ જગાએ એક તો કોઈ જગાએ બીજો આવે છે; તેનો આધાર તે તે શબ્દની મૂળ અરબી તત્સમ જોડણી ઉપર રહે છે. એટલે તે અરબી તત્સમ શબ્દોની મૂળ જોડણી જ ઉર્દૂમાં કાયમ રહે છે. આથી તેવા શબ્દોની જોડણી ખાસ યાદ રાખવી જોઈશે.

આ વસ્તુ નીચે દાખલા જોતાં ઝટ સમજશે.

* ‘૬’ સૂચિત અકારનો ઉચ્ચાર જરા ગળામાંથી થાય છે તે સૂચવવા માટે જ નીચે નુકતો મૂક્યો છે. જોકે સામાન્ય રીતે તેમ નાગરીમાં લખાતું નથી.

નાગરી વર્ણ	જોડણી	ઉર્દૂ જોડણી	ઉર્દૂ વળ
વ	મજાક	مذاق	ز
	સજા	سزا	ض
	જામિન	ضامن	ظ
	જાલિમ	ظالم	
ત	તાર	تار	ط
	તાક્રત	طاقه	
સ	અસર	اثر	س
	સાલ	سال	ص
	સાફ	صاف	
હ	હક	حق	ح
	હલ	حل	ه

૪. આમ એક નાગરી માટે અનેક ઉર્દૂ વર્ણોમાંથી કયો વપરાય તે વિષે અરબી ફારસી તત્સમ બોડણી છોડતાં, સામાન્ય સંસ્કૃત તત્સમ તદ્દભવ શબ્દોમાં આવતા સ, ત, હ બતાવવા માટે, અંતુક્રમે س, ت, ه અને ગોળ હે ઠ વપરાય છે.

આમાંથી બે 'હે' અંગે થોડું અલગ સમજવાની જરૂર છે, તે હવે પછીના પાઠમાં.

નીચેના શબ્દો હવે વાંચો :-

طراوت	تجارت	طاق	تاک
તરાવત	તિજારત	તાક	તાક
کسر	کثر	سلائی	صراحی
કસરત	કસરત (અધિકતા)	સિલાઈ	સુરાહી
مذہب	حیمر	ہدایہ	حفاظہ
મજાહબ	હૈરત	હિદાયત	હિફાઝત
زا	نظارہ	منصوب	منزور
જાત (જાતિ)	નજારા (દૃશ્ય)	મજબૂત	મજબૂર
غصہ	ظاہر	نصبت	زبان
ગુસ્સા	ઝાહિર	જાબત	જાબાન

અભ્યાસપાઠ *

آری، گوئیہ طاق کی طرف، تاک
 ر ہیہ حیمر؟ باوام کھانہ سے ومانع میہ

* આપ કોનસે તાકની તરફ તાક રહે હૈં ? બાદામ ખાનેસે દિમાગમે

طراوت، آتی ہے۔ اچھی بُری
 صُحبہ، کا اثر ضرور ہوتا ہے۔ کشمیر
 میں اُونی کپڑا کُثر ہے۔ سے ہوتا ہے۔
 کسر ہے، کر نہ سے ہمارا شیریر
 بلوان ہوتا ہے۔ مذہب، یہ نہیں
 سکھاتا کہ آپس میں بیر رکھا جاوے۔
 دُنیا کہ سب، کام مزدور سے چلتے
 ہیں۔ قدرتی نزاروں کا مزہ لوٹنا ہو
 تو کشمیر کی سیر کریں۔ وارہ، پارہ، کہ

تپاوت آتی ہے۔ اچھی بُری سہولت کا असर जर होता
 है। कश्मीरमें ऊनी कपड़ा कसरतसे होता है। कसरत करनेसे
 हमारा शरीर बलवान होता है। मज़हब यह नहीं सिखाता कि
 आपसमें वैर रखा जावे। दुनियाके सब काम मज़दूरसे चलते हैं।
 ऊदरती नजारोंका मज़ा छटना हो तो कश्मीरकी सैर करें। ज्ञातपातके

જેમકરૂં સે પે ર પેશ - હુકુની
 પાહ પે મકર ફરુસ લી પરવાહ નેપીર -
 રેપરુસે, માર સે ઓરુ રુ ને ને -

ક્ષગર્હોસે વચે રહિયે । હકુની વાહ હૈ મગર કુર્કની પરવાહ નહીં ।
 જાવરદસ્ત મારે ઓર રોને ન દે ।

૨૮

ઉર્દૂમાં હુ ધ્વનિ ને વિસર્ગ

હકાર માટે ઉર્દૂમાં હ અને ઠ (કે ક) એવા બે વર્ણ છે; તેમને અનુક્રમે બડી હે, ને આખરી યા ગોળ હે, (કે દોચશ્મી બે આંખવાળી) હે કહે છે.

૧. બડી 'હે' હ નો ઉપયોગ ગણામાંથી ભારથી ને સ્પષ્ટ બોલાતા, ધણે ભાગે અરબી તત્સમ હકાર માટે થાય છે, જેમ કે,

ح

હદ

حج

હજ

طرح

તરહ

حاضر

હાજીર

حلاوا

હલવા

صبح

સુવહ

حاجه

હાજત

خضر

હસરત

حرکت

હરકત

حرام

હરામ

صاحبه

સાહિબ

محل

મહલ

આવી નોડણી તો, આપણે નોંધ ગયા તેમ, યાદ રાખવી નોંધશે.

૨. આખરી કે ગોળ 'હે' ૦ નાગરીના સામાન્ય 'હ' માટે વપરાય છે. તેનાં નોડણ્યો ખાસ ધ્યાનમાં લો:

ہلکا

હલકા

ہاتھی

હાથી

پہاڑ

પહાડ

پہر

પહર

ہجرت

હિજરત

ہریر

હરિહર

بارہ

વારહ

دہ

દેહ

ہلال

હિલાલ (નવો માસ)

آہ

આહ

ہٹھی

હટ્ટી

جگہ

જગહ

૩. દોચરમી 'હે' ૬ થી નાગરીના સ્, ષ, છ, જ્ઞ, ઠ, ઢ, ણ, ય, ઘ, ફ, મ વર્ણો માટે એક ઉર્દૂ વર્ણ યોજાયો છે તે વર્ણમાળામાં જ આપણે નોંધુ. કેટલાક લોક આ વર્ણોને નોડાક્ષર જ માને છે. પણ તેમ કરવાની જરૂર નથી.

જેમનો ધ્વનિ મૂળ હિંદુસ્તાનીમાં છે, પણ તેમને માટે ખાસ નાગરી વર્ણ સંકેત નથી એવા નીચેના ધ્વનિ* હવે જુઓ.

* ગુજરાતીમાં પણ હસ્તુતિવાળા આવા વર્ણો છે જેમ કે, નાનુ, તમારું, કોડુ

આ બધામાં સંયુક્તાક્ષર કરતાં હશ્રુતિનો ઉચ્ચાર છે, જે મૂળ સંસ્કૃતના અપભ્રંશ રૂપમાંનો અવશેષ છે. ઉર્દૂમાં તેમને માટે પણ * (દોચસ્મી હે) વપરાય છે.*

نہجہ	تہجہارا	کوٹھو	تہیرھواں
નન્હા	તુન્હારા	કોઠ્ઠુ	તેરહવાં

૪. નાગરીના વિસર્ગને મળતો હકાર કેટલાક શબ્દોમાં અંતે આવે છે. જેમ કે,

مدرسه	تسمائشہ	مروہ	نہجہ
-------	---------	------	------

તે આખરી ઠ થી બતાવાય છે. તેના મૂળ ઉચ્ચાર પરથી નાગરીમાં તદ્દલવ થઈ મદરસા, તમાસા, મુર્દા, હપ્તા વગેરે પેઠે બોલાય છે; પણ તેમના અંત્ય ‘આ’કાર માટે ઉર્દૂમાં ‘અલીફ’ વપરાતો નથી, પણ આખરી ‘હે’ જ મુકાય છે, એ નોંધવું જોઈએ.

૫. ઉર્દૂમાં (નાગરી) વિસર્ગ લખવા માટે શું કરવું તે જોઈએ.

અંત કરણ

انتہی کر

અ. ૦/ (અંતે જઝમ વાપરવાની જરૂર નથી)

દુઃખ

دُکھ

* કેટલાક લોકો અહીં આખરી ‘હે’ વાપરીને પણ સંયુક્તાક્ષર બતાવે છે. આથી, આ ચાર વર્ણને વર્ણમાળામાં ગણતા નથી, કેટલાક ગણે છે, ને કેટલાક તેમાંના બે ત્રણને પણ ગણે છે વાચકને ખબર છે કે, આ ચોપડીમાં તે ગણ્યા નથી

એટલે કે, હું ખોડો બેડાક્ષરની પેઠે લખવાથી આ કામ
લઈ શકાય.

હવે નીચેના શબ્દો વાંચો.

آهسته	دولہا	ہتر تال	حجامہ
આહિસ્તા (આસ્તે)	દૂલ્હા	હટતાલ	હજામત
سُرمہ	چولہا	چشمیاری	حربہ
સુરમા	ચૂલ્હા	હુસ્થાર	હરીફ
فرشتہ	نہجبال	شہید	تخصیصیل
ફરિસ્તા	નન્દ્યાલ (મોસાળ)	શહીદ	તહસીલ
تفريہ	ہانڈی	بارہواں	سُحفہ
તફરીહ (ખુશી)	હાંડી	વારહવાં	ગુહફા(મેટ)

ઉર્દૂમાં ખૂટતા વર્ણો

અંતે એક વિચારવાનું રહે છે તે નાગરીમાં મળતા પણ ઉર્દૂમાં ખૂટતા એવા ત્રણ ચાર વર્ણોનું છે. જેવા કે, ક, જ, ષ, ઙ હિંદુસ્તાનીમાં આમાંનો અંત્ય ઙ વર્ણ છે જ નહિ. બાકીના વર્ણોવાળો શબ્દ આવે ત્યારે ઉર્દૂમાં તેને કેમ લખવો ?

૧. ક ને ઉર્દૂમાં રિ કે ર પેડે વ્યક્ત કરવાનો રિવાજ છે. જેમકે કૃતિ , کُتبی, કૃત ۱ کُت۱, કે ۱ ک۱, મૃત્યુ , مَوت۱

૨. જ માટે ઘણાં ખરાં તદ્દલવ સ્થાનોમાં ન જ હિંદુસ્તાનીમાં થાય છે. પરંતુ સંસ્કૃત તત્સમમાં તો જ જ રહે છે, જેમ કે, જ્ઞાન, મરણ. તેને માટે શું કરવું ? જ ટ-વર્ગી અનુનાસિક છે; ઉર્દૂમાં ટ-વર્ગી ધ્વનિ ઉપજાવવાને માટે તોય જેવું આવુ ٲ ચિહ્ન વપરાયુ છે; તે પરથી ટ-વર્ગી જ માટે ‘નૂન’ની આકૃતિ લઈને ٲ સાથે લખવાથી જ બનાવી શકાય; તે વર્ણને ‘જે’ કહીએ તોય ચાલે. ٲ

નીચેના શબ્દો હવે વાંચો :

رِن

ઝળ

اِسْتِکْرٰن

અત કરણ

پَرِیٰام

પરિણામ

کَر۱

કરણા

گھڑ۱

ઘૂણા

چَر۱

ચરણ

وَر۱

વર્ણન

مَر۱

મરણ

નોંધ - 'જે'માં નુકતો ને તોય અને સંજ્ઞા, રાખવાતી જરૂર એ છે કે, નયાં તોયથી 'જે'નાં જોડણો 'ટે' જેવાં જ લગભગ થઈ રહે, તેથી ગૂચવાડો ન થાય તે માટે અને સજ્ઞા રાખવી સારી છે.

૩. ષ માટે 'સીન'ની આકૃતિ લઈ ઉપર ^ط મૂકવો. એને 'પીન' નામ આપી શકાય.

ط

પીન

ش

શીન

س

સીન

'પીન'નાં જોડણો 'ટે' જેડે ન ગૂચવાય તે માટે તેનું જોડણ ચોખ્ખું ^ط આવું જ રાખવું.

હવે વાંચો :

ط

હર્ષ

ط

ઋષિ

ط

ષરિપુ

ط

ઉષા

ط

શેષ

૪. ળ વર્ણનો હિંદુસ્તાની શબ્દ નથી, પણ નાગરી લિપિમાં તે છે. તેને ઉર્દૂમાં લખવો હોય તો લામ ઉપર ટ-વર્ગી નિશાની ^ط કરી નવો વર્ણ 'ળ' સાધી લેવાય. ^ط તેનું જોડણ ^ط.

(હૂ જ અનુનાસિકો નૂનથી જ વ્યક્ત થાય છે ને તે ક્વચિત જ જરૂરના છે, એ આપણે જોઈ ગયા.) આમ ત્યારે ઉર્દૂ કક્ષાના ખૂટતા વર્ણો પણ પૂરા કરી લેવાય. એટલે નાગરી ઉર્દૂ લિપ્યંતર કરવા માટે પૂરી સવડ થઈ રહી.

લિપ્યંતર વિષે કેટલુંક

નાગરી ઉર્દૂ લિપ્યંતર માટે છૂટક છૂટક અનેક બાબતો આપણે અગાઉ જોઈ છે કેટલીક બાબતો વિષે અહીં ધ્યાન ખેંચવા તે અલગ તારવી છે.

૧. તત્સમ હિંદુસ્તાની શબ્દોમાં ભાગ્યે જ અંતે હ્રસ્વ ઇ, ઉ આવે છે. પણ નીચના જેવા તત્સમ હિંદુસ્તાની શબ્દોમાં તે આવે છે :

طیس	لگھ	بدھ	گہ
ઝપિ	લગુ	બુદ્ધિ	ગતિ
بھان	مہ	کو	رو
માણુ	મહુ	કવિ	રવિ
پتی	ہر	جنم	مملہ
પતિ	હરિ	જન્મુ	મુયિત

ઉર્દૂ લિપિમાં ખતાવ્યા પ્રમાણે તે લખવા.

૨. ઉર્દૂમાં ભાગ્યે શરૂમાં જોડાક્ષર લખાય છે. પણ હિંદુસ્તાનીમાં એવા શબ્દો અનેક આવશે જેની શરૂઆત જોડાક્ષર હશે. જેમ કે,

سمرن	سٹیشن	کریستان	پیرمھوی
સ્મરણ	સ્ટેશન	ક્રિસ્તાન	પૃથ્વી
سمیر	مرتبہ	ٹیولار	ستیری
સ્મૃતિ	મરત્યુ	ત્યોહાર	સી

आपकी परीक्षा का परिणाम कैसा रहा ? लेखनी में यह शक्ति कहाँ
 कि कश्मीर की प्राकृतिक सुन्दरता का वर्णन कर सके। अग्नि, ऋण और
 शत्रु को कभी कम न समझो। स्मरण रहे कि आज शाम को स्टेशन पर
 चलना होगा। अत्येक मनुष्य को पुरुषार्थी बनना चाहिए। ग्राहक और भौतक
 समय निश्चित नहीं रहता। सुनिए सबकी कीजिए मन की।

आपकी परीक्षा का परिणाम कैसा रहा ? लेखनी में यह शक्ति कहाँ
 कि कश्मीर की प्राकृतिक सुन्दरता का वर्णन कर सके। अग्नि, ऋण और
 शत्रु को कभी कम न समझो। स्मरण रहे कि आज शाम को स्टेशन पर
 चलना होगा। अत्येक मनुष्य को पुरुषार्थी बनना चाहिए। ग्राहक और भौतक
 समय निश्चित नहीं रहता। सुनिए सबकी कीजिए मन की।

ا ب ج ح خ ع ف
ق ک م و ه ی

ر، ز، و، ر، ز، س، ش
ص، ض، ط، ظ، ل، ن

અવ્ - અલ્ - હક = 'હક' - ધશ્વર, 'અલ' - નો, 'અવ્' - દાસ.
ધશ્વરનો દાસ. તે લખાય છે આમ. ۞ 'અલ' પૂર્વેના

વર્ણુ પર પેશ કર્યો છે અને તેનો । શાંત છે, ને અલ્ નો લ માત્ર ઉચ્ચારાય છે તે વંચાય છે ‘અબ્દુલ્લ્હક’

આ અગે નિયમ એવો છે કે, બે શબ્દો વચ્ચે ‘અલ્’ વપરાયો હોય ત્યારે પહેલા શબ્દના છેલ્લા વર્ણુ ઉપર ‘પેશ’ લખાય ને તે ઉકારાંત વંચાય; ‘અલ્’ના । નો ઉચ્ચાર ન થાય, અને ‘અલ્’ પછી એટલે કે બીજા શબ્દનો આદિ વર્ણુ બે ‘કમરી’-આદિ વર્ણુ હોય તો જ ‘અલ્’નો લ બોલાય.

પણ બે ‘અલ્’ પછીના શબ્દનો આદિવર્ણુ ‘શમ્સી’ સૌર હોય તો ‘અલ્’નો લ પણ ન બોલાય; અને તે આદિવર્ણુ એવડો ઉચ્ચારાય છે ને તેની પર તસ્દીદ લખાય છે. જેમ કે,

مَدْرُ الدِّين

વદરદીન

عَبْدُ الرَّحْمَان

અબ્દુર્રહમાન

نَاصِرُ الدِّين

નાસિરદીન

વળી, ‘અલ્’ અગ્રેજી ‘ધી’ પેડે નામના પ્રારંભમાં આવે છે. તે વખતે ‘અ’ બોલાય છે અને ‘લ’ માટે ઉપર પ્રમાણે જ છે. એટલે કે, કમરી-આદિ વર્ણુ હોય તો ‘લ’ બોલાય, શમ્સી-સૌર વર્ણુ હોય તો ‘લ’ ન બોલાય, અને શબ્દના આદિ વર્ણુ પર તસ્દીદ આવે ને તે એવડો બોલાય. જેમ કે,

अल् + शम्स - अदशम्स

अल् + जाहिर - अजजाहिर

अल् + गर्ज - अलगर्ज

الشَّمْس

الْجَاهِر

الْغَرْج

ઉદ્દર્ભાં આ શબ્દો કે વિશેષ નામો અરખીના આ નિયમથી જ લખાય છે.

હવે નીચેના શબ્દો વાંચો

القصة وار التلمیذ وار العلوم

દારુલુલુમ (વિદ્યાપીઠ) દારુલ્લતનત (રાજધાની) અલ્ફિસ્સા (સંક્ષેપમાં)

عبد القادر عوام الناس عبد يسم المثل

અબ્દુલ્લાદિ અવામુન્નાસ (જનતા) અદીમુલ્મિસાલ (અન્નેડ)

نظام الدين تحة، اللوح صارق القول

નિઝામુદ્દીન તહતુલ્લખજા (અક્ષરશઃ) સાદિ કુલ્કૌલ (સત્યવચની)

مسرر، المثل عظيم الشأن عبد الوهيد

મર્સુર, મિશલ અઘ્દીમુરશાન (મહિમાવંત) અબ્દુલ્લિફત્ર (રમળાન ધદિ)

૨

કેટલાક તત્સમ અરખી શબ્દોને અંતે એક 'યે' (ગોળ કે લાંબી) માંથી કોઈ એક લખાય છે, પણ તેનો ઉચ્ચાર 'અલીફ' જેવો જ કરાય છે; તેવી જગ્યાએ 'યે' ઉપર ૧ લખાય છે. જેમ કે,

وعوى ا على موسى عيسى فنوى

દાવા આલા મૂસા હિસા ફતવા

આવા તત્સમ શબ્દોની જોડણી ખાસ ઢબે થાય છે, ને તેમ જ તે ઉર્દૂમાં રહે છે.

૩

કેટલાક કારસી શબ્દોમાં 'વાવ' લખાય છે, પણ બોલવામાં નથી આવતો. આવા 'વાવ' ને 'વાવ માફક' કહે છે. હમેશ્ય ટં (ખે) પછી તે આવે છે એવા 'વાવ' નીચે આડી લીટી પણ લખવામાં આવે છે જેમ કે,

خوش

.ખુશ

خُور

.ખુદ

કેટલાક શબ્દોમાં આમ ટં પછી આવતો 'વાવ' અર્ધો બોલાય છે. તેવે સ્થાને 'વાવ' પછી 'અલીફ' લખાય છે. ત્યાં 'વાવ' પર ' (જઝમ) જેવી નિશાની પણ હવે લખાવા લાગી છે. જેમ કે

خواب

સ્વાપ

خواہش

સ્વાહિશ

خواجہ

સ્વાજા

خوان

સ્વાન

આવી બધી તત્સમ જોડણી ઉર્દૂમાં (અંગ્રેજી જોડણી પેઠે) યાદ રાખવાની હોય છે. ઉપરના થોડાક નિયમો તેમાં મદદરૂપ થઈ શકે.

હવે નીચેના શબ્દો વાંચો

خوشامد

.ખુશામદ

خوشبو

.ખુશબૂ

خود غرض

.ખુદગર્જ (સ્વાર્થી)

عقبہ

.ઉક્રવા (પરલોક)

سوامی سوانگہ دسترخوان او نہ

अदना (सामूली) दस्तारखान स्वाग स्वामी

خوشی خبرخواہ خواہ خواہ

खुशी खबरखाह खाह खाह (अर्ही सुधी) खाहमखाह खैरखाह खुशी

* अन्त्यासपाठ *

صدیوں سے ولی ہندستان کا
 وَاللّٰهُمَّ رَبَّ الْعَوَامِ الْاِنَّاسِ کِی
 خدمت سے عظمہ (برائی) ملتی ہے۔
 بخودی اور خدائی میں بےیر ہے۔

* सदियोंसे दिल्ली हिन्दुस्तानका दाफ्तसलतनत रहा है । अवामुन्नासकी खिदमतसे अन्नमत (वडाई) मिलती है । खुदी और खुदाईमें वैर है ।

खुशबू चहियाँ तेरे शिबेर, चहेती - ख़वाह
 मख़वाह किसी के काम में, रूख़ल देना
 ठीक, शिबेर - आँसू है कि आँसू,
 मेरी दरख़ास्त, पर ख़ोर करि नंगे -
 ! एल' अर' न' का ख़याल दिल से निकाल
 र' चहेत -

ख़ुशबू छिपाए नहीं छिपती । ख़वाह मख़वाह किसी के काम में
 दख़ल देना ठीक नहीं । उम्मीद है कि आप मेरी दरख़वास्त पर ग़ौर
 करेंगे । आला अदनाका ख़याल दिल से निकाल दीजिए ।

જોડણી

[illegible]

મૂળ	શરતું	વચણ	છેલું
ક	ક	ક	ક
ક	ક	ક	ક
લ	લ	લ	લ
મ	મ	મ	મ
ન	ન	ન	ન
વ	વ	વ	વ
હ	હ	હ	હ
ય	ય	ય	ય
ર	ર	ર	ર

چار دوست

کسی جنگل میں خرگوش، لومڑی، چوہا اور کوا
ساتھ، ساتھ، رہتے تھے۔۔۔ ایک دن کوئی شکاری کتا
خرگوش کے پیچھے چھوڑا۔ خرگوش دوڑتا چھوڑا نہ لے
چوہے کے پاس آیا۔ کتے کو دیکھ، چوہا بل میں گھس
گیا تھا۔ خرگوش نے اُسے اپنی مدد کے لئے زور سے
پکارا۔ بل سے منہ نکال کر چوہے نے کہا۔ ”ارے بھائی!
میں تو اپنی جگہ، خان کا ڈر ہے۔ تیری مدد کروں
تو کیسے کروں؟“

چار دوست

کبھی جنگل میں خرگوش، لومڑی، چھوٹا اور کوا ساتھ ساتھ رہتے تھے۔ ایک دن کوئی شکاری کتا خرگوش کے پیچھے ہو لیا۔ خرگوش دوڑتا ہوا پہلے چھوٹے کے پاس آیا۔ کتے کو دیکھ چھوٹا جھپٹ گیا۔ خرگوش نے اسے اپنی مدد کے لئے زور سے پکارا۔ چھوٹے نے کہا۔ ”اے بھائی! میں تو اپنی جگہ، خان کا ڈر ہے۔ تیری مدد کروں تو کیسے کروں؟“

بہچارہ خرگوش تیزی کے ساتھ آگے بڑھا اور
 لومڑی کو حہاڑی میں گھسنے دیکھا۔ خرگوش نے اُس
 بے لوث جان بچاؤ کے لئے نکارا۔ لومڑی نے جواب
 دیا۔ ”پیارے بھائی! میرے پاؤں میں درد ہو رہا
 ہے۔ کیسے اور دوش کے پاس جاؤ۔“

لیٹر پر بیٹھا ہوا کوا یہ سنا حال دیکھ رہا تھا۔
 اسے دوش کو دکھایا دیکھا، اُس سے نہ رہا گیا۔ اُس نے
 حہاڑ سے کتے کے سر پر چونچ مارنا شروع کیا۔ تھوڑی دیر
 دیر میں کتے کے سر سے خون بہنے لگا۔ آخر تنگ آ کر
 کتے نے خرگوش کا پیچھا چھوڑ دیا۔

ٹھیک ہی کہا ہے ”دکھ میں جو کام آوے وہی
 سچا دوست ہے۔“

بے چارہ خرگوش تیزی کے ساتھ آگے بڑھا اور لومڑی کو
 دھستے دیکھا۔ خرگوش نے اسے بھی اپنی جان بچانے کے لئے
 لومڑی سے جواب دیا۔ ”پیارے بھائی! میرے پاؤں میں درد
 ہو رہا ہے۔ کسی اور دوست کے پاس جاؤ۔“

پتھر پر بیٹھا ہوا کوا یہ سب حال دیکھ رہا تھا۔ اپنے
 دوست کو دکھایا دیکھا اس سے نہ رہا گیا۔ اس نے جھٹ سے
 کتے کے سر پر چونچ مارنا شروع کیا۔ تھوڑی ہی دیر میں
 کتے کے سر سے خون بہنے لگا۔ آخر تنگ آ کر کتے نے
 خرگوش کا پیچھا چھوڑ دیا۔

یہی ہی کہنا ہے۔ ”دوستوں میں جو کام آوے وہی سچا دوست ہے۔“

